

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΡΜΗΝΕΥΤΟΥ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

ΛΟΓΟΣ
ΕΝ ΤΗ ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤΩ ΚΠΟΛΕΩΣ

ΚΥΡΙΩΤΕΡΑΙ ΠΗΓΑΙ

- Codex Tubingensis Mb 19.
Codex Tubingensis Mb 30.
Codex Tubingensis Mb 37.
Belon du Mans P. Observations de... Singularités et choses memorables... Paris, 1555. 4^ο.
Alexis Comnène, Paris 1900.
Turcograecia. Basileae, 1584.
Germanograecia Basileae. 1584.
» » Πολίτευμα Ουράνιον, Tybingae, 1578, 4^ο.
» » Türchisches Tagebuch. Franckfurt, 1674.
Gerlach St. *Απαντα τὰ Εύρισκόμενα, τ. πρώτος Paris, 1928.
Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου Bibliogr. Hellénique, Paris 1885—1906.
Legrand E. *Ἐργα.
Μυστακίδου Β. Α. Reyssbeschreibung.... nach Cons)pel und Jerusalem... Nürnberg, έκδ. 1613, 4^ο.
Schweigger Sal. Verzeichniss d. griechischen Handschriften.... Tübingen.
Schmid W.

**Ἄλλαι ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Σημειώσεων.*

Παρενθέσεις ἀπλαῖ () δηλοῦσιν ἐξηγήσεις ἢ προσθήκας
Παρενθέσεις γωνιώδεις [] » διορθώσεις.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

§ 1. ΜΑΡΤΙΝΟΣ Ο ΚΡΟΥΣΙΟΣ. (1526—Φεβρ. 1607) ὁ τῆς γηραιᾶς Τυβίγγης διδάσκαλος *γραικολατίνος*, ἐνδιαφερόμενος πολὺ, ὡς ἐπανειλημμένως ἔγραψα καὶ ἔδειξα ¹, καὶ διὰ τὴν νέαν Ἑλληνικήν, διὰ τὰ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικὰ παιδευτήρια ² καὶ τὰ πατριαρχικά

1. Καὶ πρότερον ἐν μικραῖς Διατριβαῖς, κυρίως ὁμῶς ἀπὸ τοῦ 1898 ἐν τῇ Revue des E. Grecques σ. 285—306 καὶ τῷ 1914-5 ἐν Forschungen... z. Gesch. d. Mittelalters u der Neuzeit - πρὸς τιμὴν τοῦ D. von Schäfer ἐν πανηγυρ. τόμῳ: σ. 505, 508 κ. ἐ. Jena (1915) καὶ ἰδιαιτέρως.
2. Turcograecia, Basileae, 1584. σ. 433, 435, 447.

πραγματα, ἔγραψεν εἰς Θεοδοσίον τὸν Ζυγομαλάν, τὸν ~~θεοδόσιον~~ αὐτῷ φίλον, ᾧ τινι ~~θεόθεν~~. . . δεδομένῳ ἐξύγη, παρακαλῶν ἵνα καὶ αὐτὰ τὰ ἀπερριμμένα γράμματα, δποιοῦν καὶ αὐτὰ τῶν μαθητῶν τῆς Π. Μεγάλης τοῦ Γ. Σχολῆς τὰ θέματα διαπέμψῃ καὶ τοῦτο ὅπως λάβῃ γνῶσιν καὶ τῆς ὁμιλουμένης τότε ἢ γραφομένης γλώσσης καὶ τῶν ἰδιωμάτων αὐτῆς ¹.

Ὁ Θεοδοσίος, ὡς καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ Ἰωάννης, ἦσαν εἰς θέσιν ἵνα ὑπηρετήσωσι τῷ φιλέλλητι τῆς Τυβίγγης διδασκάλῳ, καθότι πατήρ καὶ υἱὸς εἶχον καὶ τὴν μετὰ τῶν ἀρχιερέων τοῦ πατριαρχικοῦ Θρόνου ἀλληλογραφίαν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, ἦσαν δὲ διευθυνταὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς πατριαρχικῆς Σχολῆς, τῆς μόνης καὶ ἀληθοῦς πατριαρχικῆς ². Τοῦτο καὶ ἐγένετο.

§ 2. Ὅτε λοιπὸν ὁ τοῦ Κρουσίου ἠγαπημένος μαθητῆς Στέφανος ὁ Γερλάχιος (Stephan Gerlach), ὁ τῆς ἐν Κ)Πόλει γερμανικῆς πρεσβείας ἱερέυς, ὁ σοφὸς *θεολόγος καὶ ἐκκλησιαστής*, ὡς ὀνομάζει αὐτὸν οὐχὶ ἄνευ λόγου Ἰωάννης ὁ Ζυγομαλάς, ὁ τοῦ Θεοδοσίου πατήρ, ὁ μέγας πατριαρχικὸς ἐρμηνεύς ³ ἀνεχώρει ἐκ

1. *Αὐτόθι*, σ. 500. Βλ.: *Θεματοεπιστολὰς* ἐν σ. 347-370. Ἐπίσης *περὶ*: καὶ σ. 197, 205, Μαρτίου 16, 1577. Ἐν τῇ 216 σελίδι φέρεται:

«.. Τὰς ἐπιστολὰς ταύτας, γράφει ὁ Θεοδοσίος, ἐσημειωσάμην χάριν σοῦ, ὁ σοφώτατε κύριε Μ. Κρούσιε, ἵνα ἐνωπιθῆις, πῶς τὴν ἀπλὴν ταύτην προφῆρουσι φωνήν, εἴτε κοινήν: τὴν ἔχουσαν καὶ Ἑλληνικὰς λέξεις καὶ ἀπὸ ἄλλων γλωσσῶν: οἱ γὰρ πλησιάζοντες Λατίνοις, τίνας φωνὰς ἀναμιγνύουσιν· οἱ Ἀγαρηνοῖς ὁμοίως· οἱ Βουλγάροις, ὡσαύτως. Καὶ εἴτι ἔχουσι καὶ ἰδιώματά τινα ἐν τῇ προφορᾷ. Πλὴν ὁ εἰδὼς λαλεῖν ἀπλῶς μίαν τῶν διαλέκτων, ὡσεὶ οἱ Βυζάντιοι τυχόν, ἢ... [δύναται] ἵνα καταλαμβάνῃ καὶ ἀκοὴν καὶ τὰς λοιπὰς, διαφερούσας καὶ ἐν προφορᾷ, ὡς εἵπομεν, καὶ ἐν λόγοις τισίν· ἢ πλέον δὲ βάρβαρος ἔστι ἢ τῶν Ἀθηναίων... ἦν τις, εἰ εἶπη κατὰ διάμετρον, οὐκ ἂν ἁμάρτοι.»

Ἐσημειώθη ὅλον σχεδὸν τὸ μέρος, διότι ἐν οἰκείῳ μέρει γενήσεται λόγος τις περὶ τῆς γλώσσης τῶν ἱεροκηρῦκων...

2. *Τυτсогг*: σ. 465-466. *Περὶ*, καὶ τὰς *Annotationes* αὐτόθι ἐν σ. 510-511.

3. *Αὐτόθι*, σ. 446. Σημειώσεως ἀξίον ὅτι ὁ πατήρ Ζ. ἐν τῇ ἐπιστολῇ εὐχαριστεῖ τῷ Κρουσίῳ καὶ διὰ τὰ ἀποσταλέντα αὐτῷ ὁμοίως καὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ ὠρολόγια, ἀνθ' ὧν γράφει «Κύριος ἀντιδοίη σφῶν ἀνθ' ἐνὸς ἑκατόν». Τὰ ὠρολόγια ταῦτα ἦσαν ἀξία λόγου, χαρίεσαν ἀρχὴν ὠραιότητα, κατὰ τὴν ἑρμοσίαν τοῦ Θεοδοσίου, ὅστις προσηύθησι τὰ ἐξῆς ἀξιόλογα ῥήματα «σημαίνουσι δ' οὐ μόνον ὥρας ἀλλὰ καὶ φιλίας ἀρίστης τεκμήρια» Ὅρασ.σ. 460.

Καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ δώρων ἀξίζει ἵνα τύχη ἰδίου ὀλιγοσελίδου ἀρθρου.

Κ)Π ἵνα εἰς τὰ ἴδια ἐπανέλθῃ καὶ ἔδραν διδασκαλίας ἐν τῇ Τυβιγ-
γαίᾳ Ἀκαδημείᾳ ἀναδεχθῆ, ἔλαβε παρὰ τούτου ἐπιστολὴν προσωρι-
σμένην διὰ τὸν Κρούσιον *Ματου ὕστερινῆ* [ἡμέρα] τοῦ 1578 κε-
χροτισμένην². Ἐν ταύτῃ ὁ πατὴρ Ζυγομαλας καὶ διὰ γραφῆς διεβίβα-
ζεν εὐχαριστίας καὶ εὐλογίας τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου διὰ τὸ ἐν
καιρῷ διαπεμφθὲν αὐτῷ «ἔξοχον καὶ τίμιον ὄρολόγιον», ἅμα δὲ διε-
μήνυεν ὅτι τὸν Γεραλάχιον ἐπεφόρτισεν ἵνα διακομίσῃ δι' αὐτὸν καὶ
μικρὰ ἄλλα ἔγγραφα ποικίλα, ὑποσχόμενος ὅτι καὶ ἄλλα πέμψει φι-
λικῶς καὶ ἀόκνως, εἰ ἀρέσκει· διότι ὅτι καὶ ἂν ἔπεμψεν ἢ πέμψει
πράττει ρητότατα *χαριζόμενος αὐτῷ*¹.

§ 3. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα μικρὰ τε καὶ μεγάλα διεσώθησαν, εὐμε-
νεῖα τύχης καὶ τῇ φιλελληνίᾳ τοῦ Κρούσιου ἐν ἀναμείκτῳ κώδικι τοῦ
Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης ὑπ' ἀρ. καὶ γρ. Μβ 30². Ὁ κώδιξ
χαρτῶς τετάρτου σχήματος (15 1/2—16 1/2 × 21—22 ἐκ.) φέρει μὲν
τὸν τίτλον *Conciones*, ἀλλ' ἐν τῇ πρώτῃ σελίδι τοῦ τελευταίου τῶν
φύλλων, ἅτινα ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ χειρογράφου προσκεκολλημένα εἶναι,
ὁ Κρούσιος ὡς ἑξῆς τὸν τίτλον ἀναγράφει: *Conciones, epistolae et
exercitia Barbarograecae linguae ex Constantinopoli, mihi M.
Martino Crusio Tubingam missa 1578.*

Τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικος τούτου εἶναι ποικίλον, διαφόροις
χερσὶ γεγραμμένον, ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ δειχθήσεται⁽²⁾. Ἐν πρώτοις
τοῦ περιεχομένου ἀπαντᾷ ὁ *Λόγος* Ἰωάννου τοῦ Ζυγομαλά, τὸν ὁποῖον
αὐτῇ λέξει δημοσιεύω ὧδε ἀνέκδοτον ὄντα. Ὁ λόγος εἶναι ἰδιόγραφος
τοῦ ρήτορος καταλαμβάνει δὲ ἠριθμημένας ὑπὸ τοῦ Κρούσιου ἐν τῷ
κώδικι σελίδας ἕξ πρὸς ταῖς εἴκοσι³, τῆς 4ης καὶ 5ης μεινάσης ἀγρά-
φου, ἐξεφωνήθη κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας ἐπ' *ἐκκλησίας*

Ἐπὶ τοῦ Γεραλαχίου διάδοχος *Σουηγκήρος* (S. Schweiger) ἔπεμψε τῷ Κρούσιῳ
«effigies duorum amicorum nostrorum Graecorum: τὴν τοῦ πρώτου ἐρη-
νέως καὶ τὴν τοῦ πρωτονοταρίου (utriusque Zygomaiae) quas primis lineis
adumbravi» Crusii Germanograeciae σ. 231. «Τὰς εἰκόνας ὁ Κρούσιος
ἐφώλτατε καὶ ἐν κειμηλίοις εἶχε» σ. 232.

1. *Πρβλε*: σημ. 3 ἐνταῦθα τῆς 1 §. Turcograec: σ. 216. Ὅρα καὶ
κατωτέρω.

2. Ὅρα καὶ W. Schmid, Verzeichnis d. griech. Handsch.: zu Tübingen,
4a, 1902 σ. 55 κ. καὶ πρότερον ἐν R. E. Grecques, 1898, 286 ὑπ' ἑμοῦ.

3. Τὴν ὑπαρξίν τοῦ λόγου τούτου ἀκριβῶς γενομένου κατὰ τὴν ἑορτὴν
τῆς Ὁρθοδοξίας ὑπέδειξα δι' ὀλίγων σειρῶν γράφων περὶ τῆς ἑορτῆς, ἀλλὰ
κατὰ τὰ εἰθισμένα οὐκ ἦν φωνή, οὐδὲ ἀκρόασις παρὰ τοῖς ἀρμοδίοις ἐπὶ
Τσάτσου τοῦ πατριάρχου (σ. 400, Ἐκκλησιαστ. ἀλήθ. 1895) Ἀνθίμου.

~~φωνῇ μεγάλῃ καὶ παρρησίᾳ, κατὰ ποιὸν ὅμως ἔτος δὲν ἀναγράφεται~~
~~οὐδ' ἐξετάσῃ πάντως κατὰ τὸ 1578 ἢ πρὸ τούτου, διότι ὁ μὲν~~
 Γερλάχιος ἀνεχώρησεν ἐκ ΚΠόλεως τῇ 4ῃ Ἰουνίου τοῦ ἔτους τού-
 του 1, ὁ δὲ Κρούσιος ἐσημείωσεν ὑπὸ τὴν πέζαν «πόνος καὶ χεῖρ
 » Δ. Ioannis Zygomalae, doctoris Magnae Ecclesiae, apud Pa-
 » triarcham, D. Hieremian, Constantinopoli. Ille mihi missit
 » per D. Steph. Gerlach et accepi ego M. Crusius Tybingae 19
 » Decemb. 1578».

§ 4. Ὁ λόγος οὗτος, ὄν, ὡς σημειοῦται λατινιστὶ ὁ Κρούσιος ἐν
 τῇ ἄνω φῶ, ἤρξατο ἀναγινώσκειν (incepti legere) τῇ 1ῃ Μαΐου τοῦ
 1579 ἐπιγράφεται ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ζυγομαλά «**Λόγος περὶ ἀξύ-**
» μων τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀναγινωσκόμενος ἐπὶ τῆς ἐκκλη-
» σίας φωνῇ μεγάλῃ καὶ παρρησίᾳ» 2. Ἐκ τοῦ οὕτως ἐχοντος τίτλου
 δυνατὸν ἵνα προβληθῇ τὸ ἐρώτημα μήπως ἐλέγετο, ἀπηγγέλλετο, ἐξε-
 φωνεῖτο δῆλα δὴ στερεοτύπως κατὰ πᾶσαν ἐπέτειον τῆς Ἑορτῆς;
 εἶναι τοῦτο πιστευτόν; διότι καὶ ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος σχεδια-
 σθείσας Ὀμιλίας ἀφῆκεν, ἵνα ἀναγινώσκωνται ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις 3.
 Μὴ λησμονηθῆτω ὅτι ὁ πατὴρ Ζυγομαλάς τὸ ὄφικιον τοῦ ρήτορος
 ἔχων προεχειρίσθη festo Paschalis τοῦ 1576 ὑπὸ τοῦ πατριάρχου
μέγας ἐρμηνευτῆς τῶν Θεῶν Γραφῶν, ὡς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς **Τουρκο-**
γραικίας γινώσκομεν 4 καὶ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χειροθετηθεὶς
 τῷ ἐκκλησιασμάτι συνεσιάζη. Ὅτι δὲ καὶ πρότερον συνείθιζεν ἵνα
 κηρύττῃ τὸν θεῖον λόγον, ἀναμφισβήτητον.

§ 5. Τὸ ἐπὶ **ἐκκλησίας κηρύττειν**, τὸ ἀπ' ἄμβωνος ἢ ἀπὸ τοῦ
 θρόνου ἢ τοῦ παραθρόνου διδάσκειν καὶ νοουθετεῖν τὸν λαὸν καὶ εἰς
 τὰ πάτρια στηρίζειν καὶ πρότερον μὲν καὶ πρὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ μετ'
 Αὐτὴν ἀμέσως ἐν ἐκείνοις τοῖς στενοῖς χρόνοις ἐθεωρεῖτο καθῆκον
 ἱερὸν, πατριωτικόν. Τὸ παράδειγμα ἔδιδεν ὁ ἡγούμενος τῆς Ἐκκλη-
 σίας, αὐτὸς δηλονοῦν ὁ πατριάρχης, ὡς ὅλοι οἱ πατριάρχαι. Διότι
 κατὰ τὸν γνωστὸν κανόνα τῆς **Πενθέκτης** «δεῖ τοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν
 »προσεστῶτας ἐν πάσαις μὲν ἡμέραις, ἐξαιρέτως δὲ ταῖς Κυριακαῖς
 »πάντα τὸν κληρὸν καὶ τὸν λαὸν ἐκδιδάσκειν τοὺς τῆς εὐσεβείας λό-

1. Türkisches Tagebuch, ἐν Φραγκφούρτῃ, 1674 μέγα σχῆμα, σ. 505.

2. Ἐλλείπουσιν ἐν τῷ ἰδιογράφῳ αἱ ὑπογεγραμμένοι καὶ αἱ ἐπὶ τῶν ι
 καὶ υ στιγμαί.

3. Ὅρα κατωτέρω.

4. σ. 497. «Rhetor.. I. Z.... μέγας (Doctor S. paginae) in Temp'lo, cum
 impositione manum et commendatione ad populum, à Patriarcha creatur est.

»γιας, ἐκ τῆς θείας γραφῆς ἀναλεγόμενους τὰ τῆς ἀληθείας νοήματα
 »τε καὶ κρίματα, μὴ παρεκβαίνοντας τοὺς ἤδη τεθέντας ὅρους ἢ τὴν ἐκ
 »τῶν Θεοφόρων Πατέρων παράδοσιν. Καὶ εἰ γραφικός τις ἀνακινή-
 »θειή λόγος, μὴ ἄλλως αὐτὸν ἐρμηνευέτωσαν ἢ ὡς ἂν οἱ τῆς ἐκκλη-
 »σίας φωστῆρες καὶ διδάσκαλοι διὰ τῶν οἰκείων συγγραμμάτων παρέ-
 »θεντο...» Διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ ἐρμηνείας οἱ ἄκροαταὶ ἐν γνώσει
 ἐγίνοντο τῶν σπουδαίων καὶ τῶν ἀποβλήτων καὶ ἀσυμφόρων διὰ τὸν
 χριστιανικὸν καὶ εὐσεβόφρονα βίον. Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, ὁ Γεώρ-
 γιος, λαϊκὸς ἔτι ὢν καὶ τὸν τίτλον τοῦ *Καθολικοῦ Κριτοῦ τῶν Ρω-
 μαίων* ἔχων μετ' ὀλίγον δὲ καὶ τὸν τοῦ *καθολικοῦ σεκρεταρίου*
τοῦ βασιλέως, αὐτοκρατορικῇ εὐμενεῖα, προσλαβὼν ἐδίδασκεν ἐν τῷ
 Βασιλικῷ Τρικλίνῳ, τακτικὸς κῆρυξ, κατὰ Παρασκευὴν ἐκάστην, πα-
 ρόντων τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἐν τῇ αὐτῇ, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ,
 θέματα βεβαίως ἀντλῶν καὶ ἐκ τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ—παρῆν, ὡς γνω-
 στὸν καὶ ἐν αὐτῇ— συζητηθέντων ἐπὶ τῇ προσδοκωμένῃ *Ἐνώσει* ¹.
 Ὁμιλίαν τοιαύτην τοῦ Σχολαρίου ἐν τῷ παλατίῳ πρὸ τῆς Ἀλώ-
 σεως ρηθεύσαν τῇ Ἁγίᾳ καὶ Μεγάλῃ Παρασκευῇ ἔτι ἐν τῷ τῶν
 κοσμικῶν σχήματι τυγχάνοντος σήμερον δυνάμεθα ἴν' ἀναγνώσωμεν
 ἐν τῇ πρὸ μικροῦ ἐκδοθέντι πρώτῳ τόμῳ τῶν ἔργων αὐτοῦ (σ. 137-
 149) καὶ μετὰ τὴν Ἄλωσιν ἄλλους ἐν τῷ *ναῶ τῆς Παμμακαρίστου*

1. Τὰ χειρόγραφα ἦσαν ἤδη πρὸς τύπωσιν ἔτοιμα, ὅτε εὐμενεῖα ἀληθοῦς φίλου, τοῦ ἐριτίμου κ. Ξενοφῶντος Σιδερίδου, ἀδεξάμην ἐνταῦθα εἰς τὸ *Νέον Κουρί*, τὸ ἀλιευτικόν, ἐν ᾧ καὶ προσέφυγον καὶ διαμένω, θεσπέσιον δῶρον, τὸν πρὸ ὀλίγου ἐκδοθέντα πρῶτον τόμον τῶν *Ἀπάντων* «Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου» (Paris, 1928), ᾧ συνῆπται καὶ τὸ τοῦ σοφοῦ δωρητοῦ μεταξὺ τῶν ἐκδοτῶν ὄνομα. Ἀνεμνήσθην τὰς πρὸ δεκάδος ἐτῶν καὶ πλέον εἰς μαθητὰς μου τελειοφοίτους τῆς Μ. Γ. Σχολῆς ἀρίστους ἀγιορείτας ὑποδείξεις περὶ Γενναδίου (Παντοκράτορηνοῦς, Ἰβηρίτας) διὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας, περὶ ἧς *ἰδιαίτατα* ἐνδιεφερόμην, ὡς δηλὸν ἐκ τε παλαιῶν καὶ δὴ τῆς νῦν δημοσιεύσεώς μου. Ἐκ τῆς τιμίας προσφορᾶς προσφέρω ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ πρὸς διασάφησιν τάδε: Ἐν τῷ *Θεῖῳ* Γενναδίου (ἐκ τῆς μονῆς τοῦ τιμίου Προδρομοῦ ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως κατὰ τὰς Σέρρας) «*πῶς ἔχω μνησθῆναι τῶν ἀκροατηρίων ἐκείνων ἀδακρυτί, τοῦ βασιλέως, τῶν ἀδελφῶν, τῶν μεγιστάνων, τῶν ἐπισκόπων, τῶν ἀπὸ τοῦ κλήρου, τῶν μοναχῶν, τῶν ἐξ ἀγορᾶς, τῶν ἀστῶν, τῶν ξένων, οἷς ἐν τῷ τρι- κλίνῳ προκαθημένους τὸν θεῖον λόγον ὀμίλου;*» [κατὰ τὸ 1460] σελ. 289. ἐπὶ δόξῃ τῆς ἀληθείας ἐγένοντο αἱ διαλέξεις, καὶ τῇ δόξῃ τοῦ Γένους ἀμύνοντες. Μὴ λησμονήσωμεν τὰ ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος [=Ζεῖρον ἐκ Δζαμί] λόγια αὐτοῦ: τὴν πίστιν πεπεράκαμεν, ἀξυμῖται ἐγεγόναμεν... Ὅρα κατωτέρω § 15.

(*Ἐπιτομὴ Ἀξιαρί*) τῷ δοθέντι δι' ἐγκατοιμίαν τοῦ Πατριάρχου τῶν Ὀρθοδόξων μετὰ τὸν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων (Φατίχ) γραφέντας ἢ ἀναγνωσθέντας ἐπὶ τῇ Ἀλώσει τῆς Πόλεως καὶ τῇ παραιτήσει τοῦ Πατριαρχείου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος περὶ Ὀρθοδοξίας ἐν τῷ μέρει τούτῳ σημειωθήτω ὅτι ὁ Γεννάδιος αὐτὸς διέσωσεν ἡμῖν ἐν κώδικι χαρτῶφ αὐτογράφῳ τεθησαυρισμένῳ δ' ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Παντοκράτορος ἐν Ἀθῶν καὶ ὁμιλίαν ρηθεῖσαν δύο ἔτη πρὸ τῆς Ἀλώσεως «*εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Ὀρθοδοξίας ἐν τῇ πρώτῃ Κυριακῇ τῶν νησιεῶν*»¹.

Ἐν τῷ μέρει τούτῳ καθήκόν μου θεωρῶ ἵν' ἀναγράψω εἶδησιν νέαν σαφεστέραν ὅτι ὁ Γεννάδιος, οὗ τὴν στάσιν ἐπὶ τῇ ἐτοιμασθείσῃ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1452 (ἤτοι ἑξάμηνον πρὸ τῆς ἀποφράδος ἡμέρας τῆς Ἀλώσεως) καινοτομία τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως (ιερουργία Ἰσιδώρου ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ) πάντες γινώσκομεν, κατὰ τὴν 27 Νοεμβρίου ἀπηύθυνε παραινετικὴν ἐγκύκλιον «*τοῖς εὐγενεστάτοις πολιταῖς τῆς Κ)Πόλεως ἅπασιν, ἱερωμένοις καὶ κοσμικοῖς*, ἦτις, «*διεδόθη αὐθημερόν εἰς ὅλην τὴν πόλιν εἰς ἴσα πολλά μεταγραφεῖσα*» πρὸς ἐνδυνάμωσιν τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας² ἤτοι πρὸς στήριξιν τῆς Ὀρθοδοξίας.

Τὸ ἐπ' ἐκκλησίας διδάσκειν, ὡς ἡ μέχρις ἡμῶν συνήθεια μαρτυρεῖ, ἐθεωρεῖτο καὶ ἀπὸ θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς ἀπόψεως σοφὸν καὶ ἐπιβεβλημένον μάλιστα. Τῷ καθήκοντι τούτῳ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα Πατριάρχαι καὶ ἡγούμενοι τοῦ λαοῦ ἠκολούθουν, δὲν ἀφίσταντο τῆς διδασκαλίας τοῦ θείου λόγου, ἔστω καὶ ἂν εἶχον νηπιώδη γνῶσιν τῶν λεγομένων ὑπὸ τῶν θείων παιδαγωγῶν. Βεβαίως εἶχον ὑπ' ὄψιν τὸς Ὁρους τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (ο') περὶ τῶν τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου ἐγχειριζομένων, ὧν βάσις οἱ Πατέρες καὶ τὰ ρητὰ τῶν Ἀγίων Γραφῶν, καὶ πότε καὶ τίνας καὶ τί διδάσκειν καὶ πῶς ἑαυτοὺς προκατορθοῦν τοὺς τοιοῦτους χρή' καὶ ὅπως ἐν τῷ κηρύγματι παρρη-

1. Δημοσιεύεται ἐν σ. 102—122 τῶν Ἀπάντων Ὁρα σ. XXXIII τῆς Εἰσαγωγῆς (Introduction). Καὶ δευτέρον λόγον ἐπὶ τῇ Ὀρθοδοξίᾳ ὄρα αὐτόθι σ. XLVIII. Ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Ὀρθοδοξίας ὄρα τὰ ἐν τῇ Φλωρεντίνῃ Συνόδῳ, ἔκδ: Creyghton R. Hist: Consilii Florentini Sectio XII σ. 311. Hagae Comitum MDCLX.

2. Αὐτόθι, ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ἐκ κώδ: Παρισίων αὐτογράφου σ. XVII—XVIII. Ὁ ἴδιος ὁ Σχολάριος σημειοῦται «*Ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ, διεδόθη τὸ παρὸν εἰς ὅλην τὴν πόλιν εἰς ἴσα πολλά μεταγραφὴν πρὸ ἑξ μηνῶν τῆς ἀλώσεως ἐν κῶδ' τοῦ μαίου γενομένης*».

~~στάξεσθαι, πῶς ἐπιμελεῖσθαι τῶν πεπιστευμένων καὶ ποῖα διαδύσει καὶ περὶ ποῖα σπουδάσματα προηγουμένως καταγίνεσθαι... καὶ ἐπὶ ποῖον μέτρον ἄγειν καὶ ὀδηγεῖν τοὺς διδασκομένους καὶ σκοπεῖν ὁποῖον ἔσται τὸ τέλος τῆς ὅλης διδαχῆς, ὅπερ μενεῖ εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀκροατῶν, τῶν ἐκκλησιαζομένων ἀποχωρούντων ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, ὁποῖον ἔσται τὸ ἐπισφράγισμα, τὸ συμπέρασμα ἐκ τῆς ὅλης οἰκονομίας τῆς ὁμιλίας, καὶ πόσοι ἀναληγσίαν νοσοῦντες ἀπέρχονται τὴν καρδίαν μὴ ἀνάληγον λιπόντες.~~

Καλὸς καὶ ἔμπειρος ἱεροκῆρυξ εἶναι ἱκανὸς μάλιστα ἐὰν συντρέχωσι καὶ περιστάσεις, εὐκαιρῶς ἔν' ἀνάπτῃ. δὲν λέγω ἐξάπτῃ, τὸ καταπεπονημένον καὶ ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἀποψυχωθέν αἰσθημα τοῦ ἐκκλησιασματος καὶ ἐμψυχώσῃ αὐτό. Καὶ τί δὲν ὀφείλει τὸ ἔθνος εἰς τὰς πατριαρχικὰς ἱερουργίας καὶ ὁμιλίας; Ὁ Κρούσιος ἀναφέρει, κατ' ἀνακοινώσεις τοῦ Γερλαχίου ἐκ ΚΠόλεως, ὅτι εἰς ταύτας «a Turcis, nihil, quod sciam, molestantur». (οὐδόλως... παρηνωχλοῦντο.)¹ . . . Ἄλλὰ παρελθέτω ἅπ' ἐμοῦ τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἡ τότε λογοκρισία δὲν εἰσήλαυνεν εἰς τὰ ἱερά καὶ ἄδυστα τῆς ἱερουργίας καὶ εἰς τοὺς κώδικας τῶν Πατριαρχείων ὡς σήμερον.

§ 6. Ὁ Κρούσιος εὐτυχῶς—διότι ἄνευ αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιμόνου καὶ λεπτολόγου ἀλληλογραφίας αὐτοῦ—«ἦν τῆς Ἑλλάδος φωνῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους θαυμαστῆς τε καὶ φίλος ὡς οὐδεὶς τῶν ὁμοεθνῶν»² οὐδεμίαν ἴσως ἀληθῆ καὶ αὐθεντικὴν γνώσιν θὰ εἶχομεν τῶν λεπτομερειῶν τούτων—ὁ Κρούσιος λέγω διέσωσεν ἡμῖν ὅτι ὁ φιλόκαλος Πατριάρχης Ἱερουσίας ὁ Β' ὁ Τρανός, ὡς εἶχε πόθον καὶ ἀγάπην, «ἔτεσεν εἰς τὴν μελέτην τῆς θείας Γραφῆς καὶ νύκτα καὶ ἡμέρα» ἐσπούδαζε καὶ σπουδάζει θεολογικὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἄλλα πολλὰ μαθήματα καὶ ἐκκλησιαστικά.—Καὶ ὡς Οἰκουμενικός Πατριάρχης «καὶ πατὴρ καὶ διδάσκαλος δὲν ἔπαυσεν οὐδὲ παύει νὰ διδάσκῃ καὶ νὰ κηρύττῃ-τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ πρὸς πάντας τοὺς εὐσεβεῖς διὰ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν, καθὼς ἔκαμναν οἱ σοφώτατοι παλαιοὶ πατριάρχαι»³ οἱ πρὸ αὐτοῦ.

1. Turcograec: σ. 197....

2. Turcograec: σ. 516, ὡς ἄλλοτε συνέλεξα.

3. Turcograec: Ἑκκλησιαστ: Ἱστορία σ. 180.—Histor: Patriarch. ἔκδ: Βόννης, 1849, σ. 197. Σχετικὰ σημειώσεις καὶ τοῦ Κρούσιου ἐν Turcogr: σ. 205, καθ' ἃς ἠκροάτο καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ Ζυγομαλά, ὡς ἐπραττον καὶ ἄλλοι πατριάρχαι. Ὁ Ἱερουσίας τρεῖς ἐπατριάρχευσε. Τὸ γ'.

Τὸ κηρύττειν τὸν θεῖον λόγον ἦτο ἄνωθεν σοφὸν καὶ σωτήριον.

Κατὰ τὰς ἀγίας τῶν μεγάλων Νηστειῶν ἡμέρας — τῆς Τεσσαρακοστῆς π.χ.

— ἰδίως καὶ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς (Festis sollemnibus) ¹ ὡς τὰ Χριστούγεννα, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τὸ Πάσχα, τῆς Ἀναλήψεως, τὴν Πεντηκοστήν, τὴν ἑορτὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ² τῆς Παναγίας (Κοίμησις καὶ τῶν Εἰσοδίων) κλ. ἐν τοῖς λοιποῖς ναοῖς καὶ δὴ ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ συχνότερον (frequenter in Patriarchio), ὅπου συνέρχεται ἄπειρον ἐκκλησίασμα, οὐδέποτε ἔλιπε τὸ κήρυγμα. Καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τοὺς κυριωτέρους ναοὺς, εἰς οὓς καὶ ὁ Πατριάρχης μεταβαίνει ἵνα χοροστατήσῃ ἢ λειτουργήσῃ, τὸ κήρυγμα δὲν ἔλιπεν, ἡ λειτουργία δὲ διεξήγετο μεγαλοπρεπέστατα (magna solemnitate celebratur) ³, συνήθως μετὰ δώδεκα ἱερέων καὶ ἐν μεγάλῃ συρροῇ εὐσεβῶν τηλικαύτῃ μάλιστα, ὥστε κατὰ τὰς Πατριαρχικὰς ταύτας παραστάσεις παρεφύλαττον *Γενίτσαροι* πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ ἱστάμενοι, ἐπιστατοῦντες εἰς τὴν τάξιν καὶ ὀδηγοῦντες εἰς τὴν εἴσοδον τοὺς τε ἐπισήμους καὶ τὸ συρρέον πλῆθος, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατόν καὶ

τῷ 1586—1595. Πρὸς τῷ *Σχεδιάσματι* τοῦ *Σάθα*, βλέπε καὶ τὴν Προσωπογραφίαν αὐτοῦ ὑπ' ἐμοῦ ἐν *Ἐκκλησιᾷ Ἀληθείας*, τόμῳ τοῦ 1894.

1. Ὁ Γερλάχιος ἐν τῷ *Ἡμερολογίῳ* (σ. 166) ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἕλληνες κατ' ἔτος δώδεκα ἰδιαιτέρας ἑορτὰς ἑορτάζουσι, καθ' ἃς εἰς τοὺς ναοὺς αὐτῶν ἐν ἰδιαιτέρῳ ἀναλογεῖν ἢ εἰκῶν τῆς ἑορτῆς πρὸς ἰδίαν προσκόνῃσιν τοῖς πιστοῖς προβάλλεται· ταύτας μάλιστα καὶ ὀνομάζει παρεντιθεῖς τὰς ὀνομασίας καὶ δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων ἐν μέσῳ ἐκείνῳ τῷ ἀρχαιοπινεῖ γερμανικῷ κειμένῳ.

2. Ὁ Ἄθ. Πατελάρος τῷ 1651 ὁμίλησεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναὸν ἐπὶ τῇ ἑορτῇ ταύτῃ θέμα λαβὼν τὸ κατὰ τῆς *Ἀρχῆς τοῦ Πάπα*, ἐρμηνεύσας τὸ «σὺ εἶ Πέτρος καὶ...» Κατὰ σύμπτωσιν λίαν περιέργων παρῶν ἦτο ἐν τῇ Διδαχῇ καὶ ὁ Ἀθανάσιος ὁ *Ρήτωρ*, ὁ λατινῶφων Κύπριος. Ἀφορηθεὶς ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ πατριάρχου ἔγραψε καὶ αὐτὸς μετὰ ταῦτα *ὕπερ* τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα καὶ καθύβριζε τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν.

Ἐν φύλλῳ *ιβ'* τοῦ προλόγου, ὃν ἐν *Τόμῳ Χαράς* (ἠψε, μέγα σχῆμα) ὁ πατριάρχης Δοσίθεος προέθετο κατὰ μῆνα Μαΐου, τοῦ Τόμου τυπωθέντος κατὰ Σεπτέμβριον, ἀναγινώσκονται ἐν ἐκτενεῖ περιλήψει τὰ ἄνω. Ὅρα καὶ *Le grand*, Bibl. Hellén; δευτέρας σειρᾶς τ. II σ. 82. *Ἀθανασίου Ρήτορος ἱερέως τοῦ Βυζαντίου*, Ἀντιπατελλάρου, Parisiis 1655.

3 Κατὰ τὰς ἑορτὰς ταύτας συνελέγοντο καὶ τὰ ἐλέη. Ὁ Κρούσιος ἐννοεῖ βεβαίως τοὺς ἐκτάκτους δίσκους. Ἀναγράφεται μάλιστα καὶ ἡ λεπτομέρεια, ὅτι τὰ εἰς τοὺς δίσκους ριπτόμενα κερμάτια ἦσαν 1, 2 ἢ 3 δουκάτα, ὅτι ἄλλοι ἔδιδον δέκα ἢ εἴκοσιν ἢ καὶ περισσότερα ἄσπρα, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι οὐδέν. (—paup:riores vero, nihil.—)

ὁ χάρος τοῦ ναοῦ ἵνα ἐπαρκέσῃ, ὡς γίνεται ἔτι καὶ σήμερον. Δὲν εἶναι ἴσως ἀγνωστον ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Πατριαρχεῖφ δύο ἢ τρεῖς Γενίτσαροι φρουροὶ ὑπῆρχον, μεταξὺ τῶν ἡμετέρων κλητῆρων μέχοι πρὸ ἑκατόν που ἑτῶν.

§ 7. Ἐκ τῆς *Τουρκογραικίας* τοῦ Κρουσίου, ἐκ τοῦ *Ἡμερολογίου* τοῦ Γεραχίου, ἐκ τινων ἀκόμη ἄλλων σημειωμάτων οἶονεὶ παρερριμμένων καὶ ἐν τοῖς ἐντύποις ἀκόμη τοῦ ἀκαμάτου καὶ ἀληθῶς χαλκεντέρου Κρουσίου δυστυχῶς σπανιωτάτοις συλλέξας ἔχω ὀλίγας περὶ τοῦ κηρύγματος πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἄν καὶ οὐχὶ εὐπροσπῶς ἴσω; τεταγμένας καὶ ἀνακοινοῦμαι ἐνταῦθα εὐκαιρίας ἐπιλαβόμενος, κατὰ συμβουλάς φίλων, συμβουλαὶ δὲ φίλων ἀληθῶν καλλίστας φέρουσιν εὐεργεσίας.

Ὁ Πατριάρχης, ὡς εἶπον, ἔδιδε τὸ παράδειγμα καὶ εἰς τὸ κήρυγμα. Δύο ἢ τρεῖς ὠμίλει Ὁμιλίαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ (in sua ecclesia), ἧτοι ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ τῆς *Παμμακαρίστου* (*Φετχιγιέ δξαμι*, νῦν), ὃν εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ἀνεκαίνισεν, ἠῆτρῆπισε² καὶ *λαμπρότατον καὶ πάντερπνον κατέστησε*: κελλίον πατριαρχικὸν ἀνεγείρας καὶ δι' ἀναπαύσεις πολλῶν ἀρχιερέων καὶ ἄλλων τιμίων προσώπων, ἐν γλώσση οὐχὶ καταληπτῇ ὑπὸ τοῦ πλήθους, *ἐὰν μὴ* ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἀνεμιγνύοντο καὶ λέξεις τῆς συνηθείας, βαρβαρικαί. Ὁ Ἰωάννης Ζυγομαλᾶς μόνον *τρεῖς ἢ τέσσαρας* ἐν διαστήματι δύο μηνῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Γαλατᾶ, ἧτοι τοῦ Πέραν³ ὠμίλησεν Ὁμιλίαι. Ταῦτα κατὰ τὰς ἐγγράφους ἀνακοινώσεις τοῦ Γεραχίου ἐκ Κπόλεως⁴.

§ 8. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐκηρύσσεται τακτικῶς, ἐκαλλιεργεῖτο παρὰ τῷ Ὁρθοδόξῳ λαῷ, ὅστις φαίνεται δὲν ἐδυστρέπει οὐδ' ἐχαλέπαινε, ἐὰν ὁ λόγος ἦτο καὶ μακρός. Ἡ οἱ λόγοι τῶν τότε χρόνων ἦσαν γλυκεῖς καὶ μετὰ τινος εὐχαριστήσεως ἠκούοντο, ἧτοι ἢ οἱ ἱεροκήρυκες

1. quibus importunos hujusmodi prohibendi potestas est... Turcogr: 197. Ἐν δὲ τῷ Tagebuch τοῦ Γεραχίου (σ. 167) ὑπάρχει περιγραφὴ πατριαρχικῆς λειτουργίας ἐν τῇ *Χρυσοπηγῇ*, ναῷ τοῦ Γαλατᾶ. Τὰ τῆς χειροτονίας *Γαβριήλ τοῦ Φιλαδελφείας* ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ. (18 Ἰουλίου 1577) ἐκ τοῦ *Ἡμερολογίου* κατ' ἐλευθέραν μετάφρασιν μετέδωκα ἐν τῷ *Νέφ Ποιμένι* ΚΠόλεως, ἄξια ἵν' ἀποδειξῶσιν ὅτι ἡμεῖς τὰ ἀρχαῖα ἔτι καὶ νῦν κρατοῦμεν.

2. Turcogr. σ. 180—181.

3. *Αὐτόθι*, σ. 197.

4. Ὅρα περὶ Σωφρονίου πατριαρχοῦ (1780) τί γράφει ὁ Κούμας ἐν ὑποσημειώσει τῆς 17 § ἐνταῦθα.

ἦσαν ἄξιοι καὶ περὶ θέματα ἀρεστά, καταληπτὰ ἠκολούθησαν καὶ εὐα-
ρίστως ἠκούοντο, ἢ οἱ ἀκροαταὶ ὄντες ὑπομονῇ καταχωρωμένοι δὲν
ἐθεώρουν τὸν χρόνον τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἀκροάσεως ἀπολωλότα,
μὴ τυρβαζόμενοι περὶ πολλά, ὡς οἱ τῆς σήμερον. Σοφώτατος Πατριάρ-
χης, Κύριλλος ὁ Λούκαρις ἐν ταῖς Ὀμιλίαις αὐτοῦ ἀπέφευγεν, ὡς
βεβαιοὶ ὁ εἰδικῶς διεξεληθὼν τὸ περιεχόμενον τῶν διδασκῶν Χρυσό-
στομος ὁ Παπαδόπουλος (νῦν Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν
καὶ πάσης Ἑλλάδος) εἰδικὴν ἐξέτασιν δογματικῶν ζητημάτων καὶ διέ-
τριβε περὶ ἠθικὰ πρακτικὰ θέματα 1.

Τὸ κήρυγμα ἐγίνετο καὶ ὑπὸ προσώπων μὴ ἐχόντων ἴσως τ' ἀπαι-
τούμενα προσόντα, καὶ δι' ἀναγνώσεως λόγων ἀπὸ ἀρχαίου χειρογρά-
φου ἀντιγεγραμμένων ἢ ἀποσπθιζομένων ἢ ἀπὸ ἐντύπου τοιούτων
Συλλογῆς· διότι τοιαῦτα συλλογαὶ ἐν καιρῷ τυπωθεῖσαι ἦσαν πρό-
χειροι, ὡς ἡ τοῦ βιβλίου τοῦ ὀνομαζομένου *Θουσαυρὸς* (οὗτω) τοῦ
ὑποδιακόνου *Δαμασκηνοῦ τοῦ Θεσσαλονικέως* ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ
1570 τύποις ἐκδεδωμένον· ἐν ᾧ 42 περιέχονται λόγοι 1 «ἀναγκαῖον
ἔκρινα... λέγει ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐκδόσεως ταύτης,
πεζοῖς τισι λόγοις τὴν Ἐγραφήν εὐληπτον τοῖς ἐντυγχάνουσι δρᾶσαι

1. Ὁ σοφὸς φίλος κ. Χρυσόστομος ἐμελέτησεν ἐν τοῖς χειρογράφοις
τοῦ ἐν ΚΠόλει Ἱεροῦ Μετοχίου τοῦ Π. Τάφου τοὺς κώδικας τοὺς περιέ-
χοντας καὶ ἰδιογράφους Διδαχὰς τοῦ Λουκάρεως καὶ ἐδωροφόρησεν ἡμῖν
τῶν Διδακῶν τούτων *Πίνακα* χρησιμώτατον, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἔτος καὶ ὁ μῆν
καὶ ἡ ἡμέρα καὶ ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἐξεφωνήθησαν ἀναγράφονται. (Κυρίλλου
τοῦ Λουκάρεως: Πίναξ Ὀμιλιῶν... Ἀλεξανδρείᾳ 1913). Εἶναι δὲ τοσοῦτον
μᾶλλον εὐτύχημα ἢ ὑπόδειξις αὕτη, διότι ἀπὸ ἐτῶν ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἱ.
Μετοχίου εἶναι κεκλησμένη, ἀπρόσιτος, ἢ δὲ τύχη αὐτῆς ἀδελος.

1. Τοῦ βιβλίου περιγραφή παρὰ Legrand, Bibliogr. Hellénique 1
τ: II σ. 12—16. Ὁ Legrand ἐν ὑποσημειώσει ἀναφέρει ὅτι τοῦ Ἀλβέρτου
Μαρίνου λόγοι 28 φυλάσσονται ἐν τῇ Μαριανῇ βιβλιοθήκῃ· διότι ἕτεροι 25
συμπεριελήφθησαν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν 42 τοῦ Θουσαυροῦ. Γῆν σειρᾶν 25ῃ
εἶναι ἢ ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἐνταῦθα κρίνω ἄξιον ἵνα ὑπομνήσω ὅτι καὶ πρότερον κατὰ τὸ 1560
ἐξεδόθησαν καὶ αἱ *Διδαχαὶ* Ἀλεξίου τοῦ Ραρτούρου... «ἐρμηνευθεῖσαι παρ'
> αὐτοῦ εἰς κοινὴν διάλεκτον πρὸς μεγίστην ὠφέλειαν παντὸς τοῦ χριστω-
> νόμου λαοῦ». Legrand, Αὐτόθι I σ. 308. Αἱ Διδαχαὶ ὄλαι δέκα καὶ
πέντε. Πέμπτη τῆν σειρᾶν ἢ τῆς Ὁρθοδοξίας. Καὶ ὁ Κρόσιος, λέγει
ἐν τῇ Turcograecia σ. 250 ὅτι αἱ διδαχαὶ αὗται ἦσαν doctae et
pulchrae conciones· διεξῆλθε ταύτας ἐν Ἐσλίγγῃ, ὅπου εἶχε καταφύγει ἐκ
Τυβίγγης, διότι ἐκλείσεν τὸ Πανεπιστήμιον propter pestem ἀπὸ τῆς 15—29
Δεκεμβρίου τοῦ 1571.

καὶ μέλιστα τοῖς αἰτήσαντι. ... πλὴν οἱ ἐντεριζόμενοι ἀνὰ χεῖρας λαμβάνοντες, εὐχεσθε καὶ σύγγνωσθε τῆς ἀμαθείας, καὶ οἱ κρείττον ἐπιστάμενοι εἰσφερέτωσάν τι παρ' αὐτῶν τῇ δέλτῳ ταύτῃ, ἕμοιγε γὰρ οὐχ ὅσον ἦν τῆς ἀξίας, ἀλλ' ὅσον τῆς σαφηνείας τοσοῦτον ἐσπούδασταί τε καὶ γέγραπται.» Αὐτὸς ὁ Σχολάριος ἔγραφε καὶ ἀνεγίνωσκε λόγους 1. ὡς ἐπὶ τῇ Μεταστάσει τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐν τῇ *Παμμακαρίστῳ* κατὰ τὸ 1464: αὐτὸς ἀφῆκεν «*Ὁμιλίας σχεδιασθείσας ὑπ' αὐτοῦ ἵνα ἀναγινώσκωνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καθ' ἐκάστην Κυριακὴν ἐκ διαδοχῆς μετὰ τὸ ἄριστον, συναγομένων τῶν ἐνοριτῶν ἐν ἐκάστη ἐκκλησίᾳ, πᾶν ἀναγκαῖον περιέχουσαι*»². Ἄλλως συνηθέστατα in diebus Quadragesimae concionantur memoriter ἀπὸ μνήμης δῆλα δὴ οὐχὶ δὲ ἀπὸ τετραδίου.

Κατ' ἄλλην ἐπιστολιμαίαν ἀνακοίνωσιν ἐκ ΚΠόλεως τοῦ Γεραλίου (17 Μαΐου 1576) ὁ Πατριάρχης ἐν εὐθέτῳ καιρῷ τρεῖς ἢ τέσσαρες Ὁμιλίας ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Ναῶ ἐξεφώνησε καὶ δὴ ἐν γλώσση κοινῇ καὶ τοῖς πᾶσι καταληπιτῇ (lingua vulgari omnibusque intellecta) ἵνα τὴν πάτριον εὐσέβειαν στηρίξῃ καὶ τὴν ἠθικὴν, ἀπὸ τῆς ἀσεβείας δὲ καὶ ἀνηθικότητος τοὺς πιστοὺς ἀπομακρύνῃ (κατὰ τὸ 1575). Ἄλλὰ καὶ κατὰ Φεβρουάριον (26) τοῦ τρέχοντος ἔτους (=1576), συνεχίζει ὁ Γεραλῖος, ὁ μέγας ἐρμηνευτὴς ὠμίλησε περὶ τῆς ἐσχάτης κρίσεως. Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας εἶχεν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ καὶ τὸν μοναχὸν *Μαρθαῖον*, ἄνδρα πεπαιδευμένον (non indoctus), ὅστις κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστὴν ἐκήρυττε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ κατωτέρω ἐν οἰκείῳ μέρει γίνεται λόγος³. (᾽Ορα § 12).

1. ᾽Ορα: ᾽Απάντων Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ὑπὸ Sideridès X καὶ Jugie τ: Α' σ. 197, Paris, 1928.

2. *Λάμπρου Σπ*: Παλαιολογία, 1912 τ: Β'. σ. 129. Πλὴν τῶν ἑκατοντάδων Ὁμιλιῶν τοῦ Λουκάρεως, περὶ ὧν εἶπον, σημειωθήτωσαν καὶ ὑπερδιακόσιαι Ὁμιλίας τοῦ Μαργουνίου εἰς τὰς κατ' ἐνιαυτὸν λεγομένας δεσποτικές καὶ θεομητορικάς εορτάς, ὧν κατὰ τὸ 1598 γράφων ὁ ἴδιος εἰς τὸν φίλτατον αὐτοῦ Ἐσχέλιον εἰς Αὐγουσταν ἐπεξήτει τὴν ἕκδοσιν. (Βλέπε Legend, Bibl: Hellénique 1 τόμ. Β'.) σ. LXXVIII.

3. Turcoglu: 197.

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ὁ σεβασμώτατος ἐκεῖνος μητροπολίτης Ἱμβροῦ—Μηθύμνης ὁ γλυκύτατος *Νικηφόρος Γλυκᾶς*, ὁ σὺν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ μελέτῃ καὶ φύσει δώρημα ἄνωθεν τὴν ρητορικὴν ἔχων, μόνον δὲ σώματος εὐρωστίαν μὴ ἐμφανίζων, οὐχὶ ἐξ ἐκείνων οἵτινες δρώντες τὰ αἰσχίστα λόγους τοὺς ἀρίστους ἀσκοῦσι ἐκφανήσας, ὡς αὐτὸς ἐξομολογεῖται εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ, κατὰ τὰς δύο Κυριακὰς τῶν Νηστειῶν (τοῦ 1872) δύο Ὁμιλίας

B'.

§ 9. Ὁ γέρον Ζυγομαλάς, κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις τοῦ Γερλαχίου,

δημοσιευομένας ἐν τῷ *Ἡμερολογίῳ* αὐτοῦ, τῇ 11 Δεκεμβρίου τοῦ 1576 μεταβάς εἰς τὴν γερμανικὴν πρεσβείαν ἐν τῇ μετὰ τοῦ Γερλαχίου συνομιλίᾳ ἀνέφερεν ὅτι οἱ πρόκριτοι τοῦ Πέραν (die vornehmsten zu Pera oder Galata) παρεκάλεσαν αὐτὸν ὅπως κατὰ τὴν προσεχῆ Κυριακὴν (=16 Δεκεμβ.) κηρύξῃ καὶ ὅτι εἶχε κατὰ νοῦν ἵνα λάβῃ ὡς θέμα, τὸν δειπνον, ὃν ἐποίησεν ἀνθρωπὸς τις καὶ εἰς ὃν ἐκάλεσε πολλοὺς (*Δουκ.* ΙΔ,16) 1. Ὁ Γερλάχιος ἐν τῷ *Ἡμερολογίῳ* προσετίθει

προσεπάθησεν ἵνα δώσῃ νύξιν περὶ τοῦ ἀμεληθέντος θείου κηρύγματος καὶ τῆς ὑπὸ τὴν ἀνάγκην ταύτην ἐκπαιδευσεῖος τῶν κληρικῶν. Ἐγγράφως παρεκάλεε τὸν πατριάρχην Ἀνθιμον τὸν ζ' (τὸν Κουταλιανόν) ἵνα ἐνισχύσῃ τὸ κήρυγμα καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ προστατεύσῃ τὴν Ἱ. Θεολογικὴν Σχολὴν κατὰ τὴν τρίτην ταύτην πατριαρχίαν αὐτοῦ ὡς κατὰ τὰς πρώτας χάριν τοῦ γοήτρου τῆς Ἐκκλησίας, διότι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀειμνήστου Τυπάλδου, οὐ καὶ τὸν ἐπιτάφιον Λόγον εἶχεν ἐκφωνήσῃ, οὐδεὶς ἐφρόντισεν ἵνα μορφωθῶσι καλοὶ ἱεροκλήρυκες Ἦσαν οἱ χρόνοι τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος, δὲν ἔπρεπεν ὅμως ἡ πατριαρχία ἵνα δαπανηθῇ εἰς τοῦτο μόνον, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁποία λύσις καὶ ἂν ἐπιτευχθῇ οὐδὲν καλὸν δύναται εἰς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν ἵνα προκύψῃ. Ἐπέμεινεν ἔπειτα καὶ μητροπολίτης ἐκλεγείς ἐπὶ τοῦ κηρύγματος, ὅπερ ἐθεώρει ὡς σωστικὸν μέτρον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ἐὰν καλῶς ἤσκειτο. Τοιαῦτα ἐφρόνουν καὶ ἄλλοι πατριάρχαι καὶ ὁ νῦν τὸν οἰκουμένικον θρόνον κοσμῶν Βασίλειος ὁ Γ', ὅστις ἐν ἰδίᾳ περιόδῳ ἐκδόσεως τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας* εἰς 8ον (1885, 1886) τόσα σοφὰ ἀλλὰ σαφῆ καὶ προσετὰ διδάγματα ἔγραψε καὶ ἐδίδασκε καὶ μετὰ ταῦτα μέχρι σαφῆ καὶ χρόνων, καθ' οὓς δι' ἀνωτέρους λόγους εἰδικὸς ἱεροκλήρυξ ἀκολουθεῖ αὐτῷ ἐπισκεπτομένῳ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα.

Ὁ ἀειμνήστος Ἰλνκάς εἶχεν ἑαυτῷ τάξει ἵνα συνεχίσῃ μελέτην περὶ τῶν ἱεροκηρύκων, τοῦ κηρύγματος, τῆς γλώσσης καὶ τῶν θεμάτων, περὶ ἃ ἐστρέφοντο αἱ Ὀμιλίαι καὶ συλλέξει κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ συνοδικὴν περίοδον καὶ σημειώσεις οὐκ ὀλίγας καὶ καταρτίσει περιζωπῶς ἐκδοδομένων τε καὶ ἀνεκδότων Ὀμιλιῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Λουκάρεως τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἱ. Μετοχίου τοῦ Π. Γάφου ἀποκειμένων, περὶ ὧν βλέπε ἀνωτέρω ἐν προηγουμένῃ σημειώσει. Καὶ ἦτο ὁ ἀειμνήστος λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ὁ ἐνδεδειγμένος διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην. Τί ἀπέγειναν αἱ πολλαὶ αὐτῶν ἐν τετραδίοις σημειώσεις, δι' ἃς ἐπεκούρησαν κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ὁ ἑλλόγιμος καθηγητὴς ἐν Ἱερουσαλὴμ κ. Κ. Ἡλιάδης, ὀλίγον δὲ ἐστ' ὅτε καὶ ὁ σημειούμενος ταῦτα; Ἐμείναν παρὰ τῷ ἀνεπιφ' αὐτοῦ Χρυσοστόμῳ Ἰλνκά, νῦν ἰατρῷ;

1. T. Tageluch σ. 276, στήλη πρώτη. Ἡ παραπομπὴ εἰς τὸ κεφ. καὶ τὸ ἐδάφιον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἀνήκει αὐτῷ τούτῳ τῷ Γερλαχίῳ καὶ οὐχὶ ἐμοὶ ἀπαλλαγέντι τοῦ κόπου τῆς εὐρέσεως τοῦ οἰκείου μέρους, ἀλλ' οὐχὶ καὶ

καὶ τὴν λεπτομέρειαν ὅτι ὁ Ζυγομαλᾶς καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐκφωνηθη-
σομένου λόγου ἔδειξε καὶ ὅτι πρὸς ἐξηγήσιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ μεγάλου
Δείπνου λόγον περὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐνανθρωπήσαντος καὶ ἀποστεί-
λαντος τὸν δοῦλον αὐτοῦ ἵνα καλέσῃ τοὺς κεκλημένους... Ἀφ' ἑτέρου
καὶ τῆ 22 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Ζυγομαλᾶς, ἐπισημασμένος
αὐθις τὸν Γερλάχιον μεταξὺ ἄλλων ἐπέδειξε καὶ νέον *Δόγον* (Oration
oder Rede), ὃν ἔμελλεν ἵνα ἐκφωνήσῃ κατὰ τὴν ἐπικειμένην ἑορτὴν
τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως. Ἠρχίζε, πληροφοροεῖ ἡμᾶς ὁ Γερλάχιος—
δι' ἐπικλήσεως τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας, ὀνομάζει αὐτὴν *ἐλπίδα* αὐ-
τοῦ [*προβλε*: τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου] *μητέρα τοῦ Φωτός* [*προβλε*:...
ἐν ὕμνοις τιμῶντες..] καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἐρμηνείαν περὶ τῆς ἐν τῷ
Χριστῷ ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων, ἀρύεται ἐκ τοῦ Ναζιανζοῦ...

§ 10. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ κηρύγματος ὁ Ζυγομα-
λᾶς τηρεῖ μέσσην ὁδόν, ἥτοι «κηρύττει ἐν γλώσσῃ μέσῃ, κατὰ τὸ ἦμισυ
ἀρχαία (allen Rechten) καὶ κατὰ τὸ ἦμισυ ἐν κοινῇ τοῦ λαοῦ, δη-
μῶδει (und halb in der gemeinen Poebel Sprache)» Ἐπὶ τοῦ ση-
μείου τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἕξαιτοῦμαι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνα-
γνώστου τῶν γραμμῶν τούτων εἰς αὐτὴν τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ δημοσιευο-
μένου λόγου· αὐτὸς δότω οἷαν κρίσιν προκρίνει 1.

Ὅτε δὲ πάλιν μετὰ τὰς ἐπὶ τῷ νέῳ ἔτει (1577) ἑορτὰς ὁ Ζυγομα-
λᾶς τῇ 13 Ἰανουαρίου παρευρεθεὶς ἐν κηρύγματι τοῦ Γερλαχίου μετ'
ἀνταλλαγὴν ἰδεῶν ἐπὶ τοῦ κηρύγματος, παρεκλήθη κατ' ἐντολὴν τοῦ
Κρούσιου ἵνα ἐγχειρίσῃ εἰς αὐτὸν ὁμιλίαν τινα [*ἐν γλώσσῃ Ἑλλη-
νικῇ κοινῇ*, ἀπήντησεν, ὡς βεβαιοὶ ὁ Γερλάχιος ἐν ἰδιαιτέρῃ πρὸς
τὸν Κρούσιον ἐπιστολῇ ² ὅτι εὐκοπώτερον εἰς αὐτὸν εἶναι καὶ προτιμᾷ
ἵνα συντάξῃ ἑκατὸν λόγους ἐν καλῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ (antiqua) ἢ ἕνα
ἐν δημῶδει, καὶ ὅτι δὲν ἐπεθύμει ἵνα κοπιᾷ πρὸς σύνταξιν λόγου
ἐν γλώσσῃ βαρβάρῳ. Οἱ λόγοι Ἑλληνες ἢ Γραικοί, ὡς ἐλέγοντο,
εὐχερέστατα μετεχειρίζοντο τὴν ἀρχαίαν, ὡς βεβαιοὶ πάλιν αὐτὸς ὁ
Γερμανὸς ἐφημέριος ³.

τῆς διαπιστώσεως τοῦ πράγματος. *Προβλ*: καὶ σ. 278 κ. ἄ. — Τὰ διὰ γωνιω-
δῶν παρενθέσεων ἐμά.

1. Εἰς τὰ ἐμά «G e r m a n o g r a e c a» ἐν ὑπόσημ: 3 τῆς 41 σελίδος
ἔμεινεν ἀδιόρθωτον σφαλμα σπουδαίον: ἐξέπεσεν ἐκ τῆς φράσεως «ἐν ἀπλῇ
δημῶδει» ἡ προτασομένη λέξις *οὐχί*. Ἀναγνώστειον «ἐν οὐχί ἀπλῇ δημῶδει»
ὡς ἀκριβῶς πολλῶ πρότερον ἐν μικρῷ σημ: τῆς 400 σελίδος ἐν τῇ *Ἑκκλησιᾳ*:
Ἀληθεία τοῦ 1890 ἴσταται.

2. T u r c o g r: σ. 197.

3. *Αὐτόθι*, σ. 496. Lingua graeca, Constantinopoli hodie purior

Τὰς αὐτὰς πληροφορίας μεταδίδει εἰς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ καὶ δὴ εἰς τὸν Κρούσιον ὁ ἐν τῇ ἐφημερίᾳ τῆς Γερμανικῆς πρεσβείας τὸν Γερλάχιον διαδεξάμενος **Σολομὼν Σβάιγγερ, ὁ Σουηκκῆρος**, οὗ αἰ πρὸς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ καὶ τοὺς ἡμετέρους ἐν ΚΠόλει σχέσεις γνωσταὶ καὶ ἐκ τοῦ ἐκδεδομένου ἀκόμη **᾽Οδοιπορικοῦ** ¹. Ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ τῶν ᾽Οδοιπορικῶν τούτων ᾽Απομνημονευμάτων τοῦ καθ' ᾽Ελληνας **Σιωπικοῦ** «von der Griechen Religion und geistlichen Persone» ἀναφέρεται ὅτι οἱ «Ἕλληνες συνέρχονται ἐκάστην Παρασκευὴν καὶ Κυριακὴν εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν.. ἴν' ἀκροασθῶσι τῆς θείας » λειτουργίας... Τὸ κήρυγμα τελεῖται κυρίως κατὰ τὰς νηστείας... ὅλαι » αἱ λειτουργίαι (Gottesdienst) τελοῦνται (in pur und fein griechisch.) εἰς καθαρὰν καὶ κομψὴν Ἑλληνικὴν, τὴν ὁποίαν ἢ οὐδόλως » ἢ ὀλίγον ὁ κοινὸς λαὸς (gemein Pöbel) ἐννοεῖ. Οἱ κήρυκες μετα» χειρίζονται ἐν τῷ κηρύγματι κοινοτάτην γλῶσσαν, ἀλλὰ διὰ τὰς πρὸς » στῆριξιν τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐκ τῶν » Πατέρων μαρτυρίας τηροῦσι τὴν ἀρχαίαν...» τὸ ἀρχαῖον δῆλα δὴ κείμενον δὲν μεταβάλλουσιν ἀλλ' ἐξηγοῦσι δι' αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν καὶ ὀδηγοῦσι τὸ ἐκκλησίασμα πρὸς τὸν σκοπὸν, οὗ ζητοῦσιν ἵνα ἐπιτύχωσιν κηρύττοντες.

Ἄλλ' ἐπὶ τῇ παρατηρήσει τοῦ Γερλαχίου ὅτι τὸ κήρυγμα ἔπρεπεν ἵνα γίνηται ἐν γλώσσῃ κοινῇ πρὸς ὠφέλειαν αὐτοῦ τούτου τοῦ λαοῦ, ὁ Ζυγομαλάς ἀπήντησεν: ὅτι ἤρκει καὶ δύο τρεῖς τῶν ἀκροατῶν ἵνα τὰ κηρυττόμενα ἐννοῶσιν, ἄλλως ἐὰν ἤθελε καὶ ἐνόμιζε τοῦτο σκόπιμον ἠδύνατο ἵνα παρακαλέσῃ τὸν Πατριάρχην ὅπως συστήσῃ καὶ διατάξῃ τοῦ λοιποῦ ἄλλην γλῶσσαν ἐν τῷ κηρύγματι τοῦ Θεοῦ λόγου ². Καὶ οἱ ἐκκλησιαζόμενοι δὲν ἠδύνατο ἴν' ἀπαιτήσωσι τοῦτο στοχαζόμενοι τῆς ἰδίας αὐτῶν ὠφελείας; Ἄλλ' εἰς ποίαν ἄλλην γλῶσσαν; Ὁ Πατριάρχης συνεφρόνει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῷ Ζυγομαλά; Οὐδὲν

adhuc est, quam alius in partibus Graeciae: διότι, ἐξακολουθεῖ λατινιστί, ἤτο ἔδρα τοῦ αὐτοκράτορος καὶ εἶναι..... Καὶ αἱ γυναῖκες ἀκόμη [περὶ Ἑλληνίδων ὁ λόγος] (valde discrete et decore) λίαν σαφῶς καὶ κομψῶς τὴν κοινήν γλῶσσαν ὀμλοῦσι.

1. Salomon Schweigger... Reisebeschreibung... nach Con)pel und Jerusalem... Gedruckt in Nürnberg... MDCXIII, εἰς 4ον μετ' εἰκότων. Ὅρα ἐν σ. 213 τῆς ἐκδόσεως ταύτης τοῦ πολυτίμου τούτου βιβλίου. Ὁ Σιωπικὸς ἠκολούθησεν εἰς ΚΠολιν τὸν πρεσβευτὴν Ἰωακείμ von Sinzendorff.

2. Ὁ Γερλάχιος: «aut si libeat, patriarchae mandent, ut alia lingua » utantur» πρὸς Κρούσιον, 1 Φεβρ. 1577.

λέγει ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ ἐκκλησιαστής Γεραλάχιος.

§ 11. Ὁ φίλος ἀναγνώστης ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρατήρησεν τὴν τοῦ Ἱερουμίου συνήθειαν ἐν ταῖς ἐπ' ἐκκλησίας ὁμιλίαις. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ εἰς ἀκράς μὴ ἐννοούντων αὐτὸν ἀκουόμενος ὁμοιάζει τὸν ἐπὶ τῶν πετρῶν πίπτοντα καὶ σπειρόμενον σπόρον, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸ πάθημα αὐτοῦ πάσχει. Ἄλλ' ὁ Γεραλάχιος—σημειωτέον τοῦτο—ὀνομάζων τὴν γλῶσσαν τῶν Ἱεροκηρύκων (antiqua) *ἀρχαίαν* δὲν ἐννοεῖ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, τὴν κλασσικὴν, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν, ἣτις ἐθεωρεῖτο, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς χρόνους, περὶ ὧν ὁ λόγος, τοιαύτη, γνωστὸν δὲ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων ροπή πρὸ τὸ ἀρχαιῖζον ὕφος καὶ τὸν καθαρισμὸν τῆς γλώσσης προβάλλει ἐντονωτέρα, ὥστε διάκρισις τις καὶ ἀντίθεσις τῆς γραφομένης καὶ λαλουμένης ἐμφανεστέρα καθίσταται, οἰαδήποτε δὲ ἀπόπειρα οἰοεῖ συμβιβασμοῦ τῆς λογιωτέρας πρὸς τὴν *ὀμιλουμένην*, τὴν *δημῶδη*, τὴν *ἀπλῆν* ἢ *ἀπλοελληνικὴν*, τὴν *κοινήν*, τὴν *δημότιδα*, τὴν *ιδιωτικὴν* πρὸ τῆς Ἀλώσεως δὲν προέκοψε². Ἐντεῦθεν δὲ χρονολογεῖται ἡ πρώτη ὀρμητικὴ τάσις πρὸς τὴν *Ἀναγέννησιν τῶν Γραμμάτων* ἐν τῇ Δ. Εὐρώπῃ, ἣτις ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀλωσιν προάγεται, βαθμηδὸν συμπληροῦται καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα, περὶ ὃν ἡ παροῦσα πρόχειρος μελέτη στρέφεται, τελειοῦται, πάλιν τῇ τῶν Ἑλλήνων βοηθείᾳ καὶ τῇ τῶν Εὐρωπαίων προστασίᾳ. Παρ' ἡμῖν δὲ ἀκριβῶς ἡ κατάλοιπος τῆς πολιτικῆς ἐνότητος, ἡ εἰσροὴ στοιχείων ξένων ἀπ' Ἀνατολῶν καὶ Δυσμῶν εἰς τὸ θεοφροῦρητον κέντρον, ἡ μεθ' ἡμῶν ἀνάμιξις καὶ ἡ ποικίλη ἀναστροφὴ μετ' αὐτῶν ἐπέδρασε φυσικῶ τῷ λόγῳ καὶ ἐπὶ τῆς γλώσσης. Ἡ γλῶσσα δὲν ἦτο δυνατὸν ἴν' ἀποφύγη τὴν μῖξιν λατινικῶν καὶ ἄλλων λέξεων καὶ φράσεων φραγκικῶν, σλαβικῶν. ¹ Ἀπώλετο μὲν ἡ βασιλεία, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ Ἐκκλησία, τῇ δυνάμει δὲ τῆς Ἐκκλησίας οἱ ὀρθόδοξοι συνετήρησαν τὴν γλωσσικὴν ἐνότητα, μεθ' ὅλας τὰς τοπικὰς διαλέκτους, ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν, μεθ' ὅλα τὰ ιδιώματα, ἅτινα ἐχώριζον τὸ Ἑλληνικὸν κατὰ τὸ φαινόμενον *ἄμωσ*. Διότι Ἑλληνες τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων μεθ' ὅλην τὴν ποικίλιαν τῶν τοπικῶν ιδιωμάτων συναντώμενοι ἠδύναντο ἵνα συνεννοῶνται ³. Τοῦτο παρατηρήθη καὶ ὑπὸ ξένων. Τὴν Ἑλληνικὴν

1. Πρβλ: Λόγους καὶ τοῦ Σχολαρίου.

2. Ὅρα τὰ ἐν τῇ 3ῃ σημειώσει τῆς 1 § ἐνταῦθα.

3. T u r c o g r: 461-462 τοῦ *Καβάσιλα Συμῶν* πρὸς Κρούσιον ἐκ ΚΠόλεως ἐπιστελλόμενα: «Περὶ δὲ τῶν διαλέκτων τί ἂν εἴποιμι; πολλῶν οὐσῶν

δὲ διέσωσεν αὐτὸς ὁ χαρακτήρ τοῦ ἔθνους, τοῦ δημιουργήσαντος αὐτήν, αὐταὶ αἱ ἰδιαίτουσαι αὐτῇ ἰδιότητες, δι' ὃ πολὺ ὀλιγώτερον ἢ ἄλλαι νεώτεραι γλώσσαι ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου καὶ τῶν ξένων καὶ ξενοτρόπων στοιχείων. Ὁ τίτλος Ζυγομαλά, ἐπιστελλῶν πρὸς τὸν Κρούσιον περὶ τῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν καταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους γράφει διὰ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς σημεῖον καὶ τάδε σχετικὰ: «[οἱ Ἕλληνες] δεκτικώτατοι εἰσὶν οἱ τοῖς τοιούτοις τόποις ἔνοικοῦντες, ὅτε διδασκάλου τύχῳσι, τῶν μαθημάτων λαμβάνειν, διὰ τὴν ἐνοῦσαν, ὡς οἶμαι, τῷ Ἑλληνικῷ γένει εὐγένειαν καὶ τὴν κράσιν καὶ θέσιν τῶν τόπων αὐτῶν, ἃ πλεονεκτήματα εἰσὶ θεόθεν ἔμπεφυκότεα καὶ σχεδὸν ἀνεξάλειπτα: τὰ νέφη δὲ τῶν ἐπισυμβαινόντων καθ' ἡμέραν συμφορῶν, τὸν ἥλιον τῶν καλῶν τούτων λάμπειν οὐκ ἔξω καὶ τὴν σοφίαν θάλλειν¹». Πρὸς στήριξιν δὲ τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεγομένων ἵνα μὴ ἐκτείνωμαι πέραν τοῦ δέοντος εἰς θέμα ἀλλότριον τοῦ ἐμοῦ κύκλου καὶ μάλιστα ἐν ἐρημίᾳ λόγου καὶ βιβλίῳ ζῶν καὶ γράφῳν περιορίζομαι εἰς τὴν ὑποβολὴν γνώμης σπουδαιοτάτου ἀνδρὸς τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος περιηγησαμένου, τοῦ Pierre Belon du Mans, ὅστις ἰατρὸς ὢν πολλὰ ἠρεσύνησε καὶ τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ σπουδαίας μελέτας ἀφῆκε καὶ παρατηρήσεις, dignes d'estre communiquées à notre nation (τῷ γαλλικῷ), ὡς ἐν τοῖς τελευταίοις στίχοις τοῦ προλόγου φέεται. 2 Καίτοι ἐπικρατεῖ ἀμάθεια (ignorance)... Tous indifféremment parlent un langage corrompu de l'antique: mais les uns plus elegant que les autres: toute fois leurs parolles approchent plus du bon

» καὶ διαφόρων ὑπὲρ τῶν ἑβδομήκοντα. Τούτων δ' ἀπασῶν, ἢ τῶν Ἀθηναίων » χειρίστη βουλόμενοι γὰρ εἰπεῖν..... οὗς οἱ τὴν Ἑλλάδα οἰκοῦντες καλῶς τὰ » πολλὰ φθεγγόμενοι, βαρβάρους ἀποκεκλήκασι... Ἐν δὲ τῇ Θεσσαλονίκῃ » καὶ Βυζαντίῳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ἄλλῃ Ἑλλάδι εὐρήσεις καλῶς » τὴν καθ' ἡμᾶς ἰδιωτικὴν φθεγγομένους ἐπίους ὡς καὶ τοὺς πάλοι. Κακεί- » νους γὰρ ταύτην (τὴν ἰδιωτικὴν φημί) καθάπερ ἡμᾶς προφέροντας ἐν » πολλοῖς, μάλιστα κομφοδοῖς εὐρίσκομεν. Τούτου χάριν οὐ μισοβάρβαρον, » ἀλλ' ἰδιωτικὴν τῶν Ἑλλήνων τις ὀνομάσειεν, εἰ καὶ τινα[s] τῶν βαρβαρικῶν λέξεων... προφέρουσαν. Καὶ ταῦθ' οὕτω μὲν ἔχει. Αὐτὸς δὲ μίαν καὶ » μόνην μαθῶν, ἣν καὶ ἡμεῖς, ἀπάσας καλῶς εἶση».....

1. T u r c o g r a e c : σ. 94.

2. Les observations de plusieurs singularités et choses memorables, trouvées en Grèce, en Asie, Judée, Egypte, Arabie, et autres pays estrangés, rédigées en trois livres, par Pierre Belon du Mans... de figures. Paris, 1555 εἰς 4ον ἠριθμημένον κατὰ φύλλα.

«Θεολογία» Τόμος ΣΤ'.

grec, que les parolles de l'italien n'approchent du Latin. Ceux des villes qui sont sous les Venitiens, parlent aussi bien Italien comme Grec: mais les villageois ne parlent que Grec. Les Grecs n'ont delaisé les antiqués appellations des choses appel-

lées par noms propres, sinon es lieux ou ils ont esté le plus frequentez des autres nations... κλ. 1. Ἡ Ἑλληνικὴ ἢ ὁμιλουμένη, ἦτο δῆλα δὴ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλῶ πλησιεστέρα πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, ἢ ἡ ἰταλικὴ πρὸς τὴν λατινικὴν, ὡς μετὰ προσαικὸν ἔλεγchon ὁμολογεῖ ὁ Βελον, βεβαιοῖ ἄλλως τε πρὸς τὸν Κρούσιον περὶ διαλέκτων τῆς Ἑλληνικῆς γράφων καὶ ὁ Καβάσιλας ².

Καὶ συντέμνω τὸν λόγον. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα, φύλαξ τῶν μνημείων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως εἶναι καθαρεύουσα οὐχὶ ὁμῶς ἄμικτος βαρβαρισμοῦ, ταύτης δὲ κατὰ Κρούσιον ποιοῦνται χρῆσιν οἱ ἰερωμένοι καὶ οἱ λόγιοι ἐν τῇ γραφῇ ³. Ὁ Ἱερεμίας συνεχίζων τὴν φιλότιμον ἐργασίαν τοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ τοῦ Μεγαλοπρεποῦς διὰ παντὸς μέσου προσεπάθηεν ἵνα διασκεδάσῃ διὰ διδασκάλων εὐσεβῶν, λογίων, σοφῶν τὴν τῆς ἀμαθίας ἀχλύν, ἣτις ἐπὶ τὰ ἡμέτερα ἐπεκάθητο καὶ εἰς τὴν ΚΠολιν, τὸ κέντρον, τὴν πρωτεύουσαν καὶ τῆς Ὄρθοδοξίας, ἐκάλει τοιοῦτους διδασκάλους, ὡς ἄλλοτε ἔγραφα, καὶ διὰ τὴν Πατριαρχικὴν Μεγάλην Σχολήν. Τοῦτο καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Μαργουνίου ὄν προσεκάλει, πληροφορούμεθα ⁴ **Αἰσχροὺν γὰρ Ἑλλήνων παῖδας ὄντας Δατίνων ἠττάσθη ἐπὶ σοφία καὶ τῇ ἄλλῃ παιδείᾳ** καὶ τυπογραφεῖον μάλιστα ἵνα συστήσῃ προθυμήθη πρὸς διάδοσιν τῶν γραμμάτων, ὡς γινώσκομεν τοῦτο ἐξ ἀνακοινώσεως πρὸς τὸν Κρούσιον ⁵.

1. φυλλ. 4β. Δὲν εἶναι ὁ κατάλληλος χῶρος ἵνα μεταφέρω ἐκ τοῦ σπανιωτάτου τούτου καὶ σπουδαιοτάτου ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις βιβλίου, ὅπερ ἔχω εὐτυχῶς, τὴν συνέχειαν τοῦ ἄνωθι ἑδαφίου καὶ μάλιστα τοῦ γου κεφαλαίου τὸ πρῶτον μέρος—*language des Grecs*—Ἀρμοδιώτεροι ἐπιληφθήτωσαν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ἐξετάσιν.

2. Ὅρα τὰς σημειώσεις τῆς προηγουμένης σελίδος. Ἀνάγνωθι περὶ τῆς προόδου τῆς γλώσσης παρὰ **Σάθα**, Παριστ.: Νεοελλην: φιλολογίας, Ἀθήναις, 1870.

3. *Turcograec*: σ. 273.

4. *Μυστακίδου*: Ἱερός κλῆρος. Μάξιμος ὁ Μαργούνιος σ. 15. Βλέπε ὅλον τὸν *Λόγον*, ὄν τῷ Ἱερεμίᾳ ἀπέστειλεν ἐν τῇ μελέτῃ μου. ἐκείνη. *Πρβλε*: ἀνωτέρω σημ. 1 τῆς § 5.

5. Ἀναγνώτω ὁ πλεῖω βουλόμενος περὶ Ἱερεμίου, συστάσεως σχολείου

§ 12. Ἄλλὰ καὶ ἄλλοι ἱεροκήρυκες ἐν καθαρωτέρᾳ γλώσσῃ ὀλιγώτερον τοῖς πολλοῖς καταληπτῆ διδασκόν καὶ ἐπέμεινον ἵνα διδάσκωσι. Ὁ μοναχὸς Ματθαῖος, ὁ λόγιος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μητροπολίτου Βεροῦσίας, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰερεμίου, ὁ μετ' αὐτοῦ ἐκ Λαρίσης ἐλθὼν, οὗ ἀνωτέρω ἐμνημόνευσα (§ 8) ἐκήρυττεν ἐν Ἑλληνικῇ καθαρωτέρᾳ, μὴ ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐννοουμένη (lingua puriore, vulgo ignota) διότι ἀπήρθεσκεν αὐτῷ ἡ δημώδης ¹. Ἄλλὰ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ δὲν πρέπει ἵν' ἀγνοῆται τὸ ἐξ ἄλλης ἐπιστολῆς τοῦ Γεωλαχίου πρὸς τὸν Κρούσιον ὅτι ἐν ΚΠόλει ὠμιλεῖτο ἡ καθαρωτέρα Ἑλληνικῆ, δηλὰ δὴ ὅτι ἦτο τοῦλάχιστον ἐν μεγάλας γραμμαῖς ἡ τοῦ κηρύγματος γλῶσσα καταληπτῆ, οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐνόουν τὰ διδασκόμενα, ἐν ταῖς νῆσοις δὲ ἡ μισοβάρβαρος ἡ ἰταλικαῖς λέξεσι μεμιγμένη ². Ὁ Γεωλάχιος ἀκροασάμενος τοῦ Ματθαίου κηρύξαντος τῇ 25 Μαρτίου 1576 ἐν τῇ Χρυσόπηγῃ τοῦ Γαλατᾶ περὶ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως γράφει καὶ περὶ αὐτοῦ ³ ὅτι ἐκτὸς ἐκλεκτῶν λέξεων—κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ— ἦτο καὶ ὑπερβαλόντως ταχὺς κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν. Καὶ ἂν οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ὁ Γεωλάχιος ἔχει δίκαιον, διότι ἡ ὀμιλητικὴ φράσις ἵνα καὶ εἰς τὸν ἀκροατὴν ἀρῆση καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ τοῦ κηρύγματος συντελέση, δεόν ἵνα ἔλῃ χρονικὸν μέτρον καὶ εἰς τὴν γοργότητα, βραδέως χωροῦσαν, τὸν τόνον, τὸν χρωματισμὸν τοῦ λόγου. Καὶ ὅμως ἐπειδὴ ρητῶς λέγεται ὅτι ὁ Ματθαῖος ἐν καθαρωτέρᾳ ἐκήρυττε γλώττῃ, ἐπειδὴ ἐπαναλαμβάνεται τοῦτο καὶ ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ Γεωλαχίου ⁴ ἀντὶ πάσης περαιτέρω κρίσεως κατατίθημι τὰς πρώτας σειρὰς Λόγου τινός (περὶ αὐτεξουσίου) ἐπαφίεις τὰ λοιπὰ εἰς τὸν ἀναγνώστην : ⁵

Ὁ Λόγος ἄρχεται ὡδε :

κλ. ἐν Μυστακίδου, αὐτόθι ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τοῦ μακαρίτου Κόντου (1893) σ. 137, τοῦ αὐτοῦ, Germanograeca σ. 35.

1. Turcograeca: σ. 205. «quod se vulgo non accomodet, non > probatur».

2. Αὐτόθι, σ. 489.... Chii, Cretenses italica vocabula immiscent. Πρὸς : ἐκτενέστερον ἐν Μυστακίδου «Excerpta Crusiana» παρὰ Schäfer σ. 504—505.

3. Αὐτόθι, σ. 205—206. «voce est promptissima, verbis selectis, sed > nimum celer».

4. σ. 271 «in der alten griechischen Sprache». Ὅρα καὶ τὰς Ὀμιλίαις Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου: ἐκδ. 1928 Παρισίων.

5. Ὅρα κατωτέρω περιγραφὴν τοῦ κώδικος: Τὸν λόγον τοῦτον εἶχον τὴν ὑπομονὴν ἵν' ἀντιγράψω κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1890: εἶναι «περὶ αὐτεξουσίου».

«Εἶπεν ὁ Κύριος ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν ἀπαρνησάσθω τὸ

Γ'.

§ 13. Εἰς τὸν Κρούσιον λοιπὸν τὸν *φιλελληνέστατον* (οὗτω), τὸν *Ἑλληνομαθέστατον*, τὸν *φιλελεήμονα* καθηγητὴν τῆς Τυβίγγης ὀφείλομεν τὰς σημειώσεις ταύτας καὶ διὰ τὴν γλῶσσαν ἀκόμη, ἣν μετεχειρίζοντο ἐν τῷ κηρύγματι οἱ ἱεροκήρυκες. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος εἶχεν ἐπιδείξει οὐ μικρὸν ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὴν νέαν ἡμῶν γλῶσσαν καὶ ἠκρίβωσεν ὅτι ἐν Ἀνατολῇ πανταχοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Νικαίᾳ καὶ τῷ Ἰκονίῳ ἐλαλεῖτο ἡ Ἑλληνικὴ οὐχὶ ὅμως ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀρχαίᾳ καθαρότητι (non illa vetere puritate), ἐπειδὴ, ἐπαναλαμβάνω, ἰδιάζουσαν ἐπιμέλειαν περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς ὁμιλουμένης καὶ γραφομένης ἑλληνικῆς κατέβαλε, προουκάλεσε καὶ εἰδικωτέραν ἔρευναν καὶ διὰ τὴν γλῶσσαν, ἣν μετεχειρίζοντο οἱ τοῦ Θείου λόγου διδάσκαλοι, οἱ *Θεοκήρυκες*, ἐπ' ἐκκλησίας. Ἐνδιαφέρετο ἄλλως τε καὶ διὰ τὸ κήρυγμα, δι' ὃ εἶχε προορισθῆ παιδιόθεν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, εἰ καὶ ἀπέκλινεν εἰς τὸ διδασκαλικόν. Δὲν πρέπει δὲ ἐν τῷδε τῷ μέρει τοῦ λόγου γενό-

1. Ὁ Κρούσιος ἐν τῇ ᾠγ: Inscipi 3 Mai 79. — Ἐν τῇ ἐτέρῃ, Marc: 8.
 > ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθήτω μοι· ὅς γάρ ἂν
 > θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι.... ὅς δ' ἂν τοι ἀπολέσει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
 > ἐνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, οὕτως σῶσαι αὐτήν. Εἰς τρία μοιράζεται
 > τοῦτος ὅλος ὁ κόσμος· καὶ τὸ μὲν ἓνα λέγεται ἄνω καὶ οὐράνια· τὸ δὲ
 > ἄλλο λέγεται κάτω καὶ ἄδης, τὸ δὲ τρίτον λέγεται μέσον καὶ ἐπίγεια.
 > Καὶ πῶς μοιράζεται εἰς τρία· ὁ Παῦλος λέγει εἰς τὸ βον κερφον τῆς πρὸς
 > Φιλιππησίους· πᾶν γόνυ κάμψει ἐπ' οὐρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων
 > καὶ ὁ μὲν οὐρανὸς εἶναι ἀγγέλων καὶ ἁγίων καὶ δικαίων κατοικήσις·
 > ὁ δὲ ἄδης εἶναι τῶν δαιμόνων καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν κατοικήτήριον· τὰ δὲ
 > ἐπίγεια εἶναι κοινὸν οἰκήτήριον τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν καλῶν καὶ τῶν
 > κακῶν. Διὰ τοῦτο ἐν τῷ οὐρανῷ ἁμαρτία δὲν εἶναι, μόνον ἀρετὴ πολι-
 > τεύεται, καὶ εἶναι φῶς ἀνέσπῃρον· ἄρχει καὶ ἐξουσιάζει ὁ Θεὸς καὶ τε-
 > λεῖται καὶ ἕμνος ἀκατάπαυστος ὑπὸ τῶν ἀγγέλων καὶ πληροῦται καὶ ἓνα
 > θέλημα Θεοῦ· ἐν δὲ τῷ ἄδῃ ἀρετὴ δὲν εἶναι καθόλου, μόνῃ ἡ ἁμαρτία
 > ἐπικρατεῖ· καὶ εἶναι καὶ σκότος ἀτελεύτητος, ἄρχει καὶ ἐξουσιάζει ὁ δαι-
 > μων, καὶ μετάνοιαν δὲν πολιτεύεται, μόνον πληροῦται τὸ θέλημα τοῦ ἐχ-
 > θροῦ· ἀμὴ εἰς τὴν Γῆν ὅπου εἶναι τὸ μέσον, ἐνεργοῦνται περισσότερον
 > τὰ κακά, εἰς καμπόσους πολιτεύεται καὶ ἀρετὴ· διατὶ δὲν εἶναι ἄνθρωπος
 > ὅπου νὰ μὴ δὲν μετέχη καλοῦ καὶ κακοῦ· καὶ ὅσοι εἶναι καλοὶ, ἀρχονται
 > καὶ ἐξουσιάζονται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· καὶ ὅσοι εἶναι κακοὶ ἐξουσιάζονται ὑπὸ
 > τοῦ δαίμονος. Τὸ λοιπὸν καθὼς.....>

μενός ἔν' ἀποσιωπήσω ὅτι ὁ τῆς Τυβίγγης γηραιὸς διδάσκαλος μέχρι βαθέος γήρατος τακτικώτατα κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μετέβαινε καὶ μετ' ἰδίας ὄλως στοργῆς ἠκροῶτο τῶν ὁμιλιῶν διασήμεων Θεολόγων συναδέλφων αὐτοῦ ἢ καὶ μαθητῶν ἢ καὶ φίλων, ὀνομαστῶν ὅμως **Θεοκηρύκων**, καὶ κατὰ τοὺς ἔσπερινούς ἀκόμη προσήρχετο, ὅτε δευτέρον κήρυγμα ἠγγέλλετο 1 κοί ὅτι ἐγκρατῆς τῆς Ἑλληνικῆς γενόμενος ἀμέσως τοῦ ρήτορος ὁμιλοῦντος εὐχερῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τὰ κηρυττόμενα μετεγλώττιζεν ἢ κατ' οἶκον συνοπτικῶς ἐν ἐπὶ τούτῳ Συλλογῇ κατέγραφε. Ὡς ἐκ τῆς ἀδιαπτώτου ταύτης ἐπιμελείας τοῦ Κρουσίου ἔχομεν σήμερον εἰς **δέκα ἐννέα** ἢ μᾶλλον **εἰς εἴκοσι** τόμους Ὁμιλίας (in Ecclesia Conciones) ἐν ὄλῳ **σχεδὸν ἑπτακισχίλιας**.

Ἄφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν ἄνωθι σημειούμενον ἀριθμὸν προσθετόν καὶ ἑτέρας **519 Ὁμιλίας**, ἃς αὐτὸς ὁ ἴδιος συνέθετο ἢ καὶ ὁμίλησεν ἐφ' ὄλαις ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ λειτουργίαις. Αὐταὶ μετ' ὅλα τὰ παράπονα αὐτοῦ ὅτι «δὲν εὐρίσκει χορηγίαν εἰς τὸ δημοσιεύσθαι» (Diarium V. 1597) ἐδημοσιεύθησαν εἰς τέσσαρας τόμους συγγράμματος, ὅπερ φέρει τὸν τίτλον «**Στέφανος τοῦ Ἐνιαυτοῦ**», τουτέστι ἐξήγησις «**Ἐθαγγελίων καὶ Ἐπιστολῶν τῶν δι' ὄλου τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν ταῖς Κυριακαῖς ἡμέραις καὶ ἑορταῖς ἐν ἐκκλησίᾳ ἀναγινωσκομένων 2.**

1. Καθ' ἐκάστην σχεδὸν ἐν τοῖς **Ἡμερολογίοις** ἀπαντῶμεν: π.χ. Febru: 22 [1596]... Duarum concionum summas, doni Graecè notavi... Juli 18: Duas conciones Graecè in Templo excepi. Dec. 30: Concionen in Ecclesia audiens, doni Graecè notavi breviter. Τῇ 1ῃ Janu [1597:] Conciones 2 Graecè scripsi: priorem in Templo. At etiam alteram καὶ οὕτω καθεξῆς· ἀλλὰ καὶ περισσοτέρας τῶν **δύο Ὁμιλίας** κατέγραψεν ἢ συνόψει ἐνέγραψεν, οὕτως ὥστε σήμερον ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης ὑπὸ γρ: καὶ ἀρ: Μβ,19 **ὑπερεξακισχίλιας Ὁμιλίας** (Conciones) φυλάσσονται ἐν κάλλιστα ἐσταχωμένοις **δέκα καὶ ἐννέα** τόμοις (χάρτ: 21×16 ἑκατ: εἰς 4^{ον}). Εἰς τοὺς πέντε πρώτους τόμους κατὰ καταμέτρησιν αὐτοῦ τοῦ Κρουσίου ἀπὸ τῆς 7 Φεβρ: 1563 -24 Μαΐου 1573 περιλαμβάνονται 1687 Ὁμιλίας, ὧν αἱ 1450 εἰς ἑλληνικὴν αἱ δὲ λοιπαὶ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν.

Πρβλ: καὶ Schmid W. Verzeichnis—1902, Tübingen. Ἐς προσθέσω ὅτι καὶ ἄλλος κωδιῆς χαρτῶς ὑπὸ γρ: καὶ ἀρ: Μβ17 Ὁμιλιῶν γερμανιστί, πλειόνων ὅμως ἑλληνιστί (200 in griechischer Sprache nachgeschriebene Predigten) ὑπάρχει, ὅστις κατὰ τὸν κ. Schmid τακτέος εἰς τὴν σειρὰν τῶν τόμων τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος.

2. Ὁ τίτλος μετὰ τὸν ἑλληνιστί ἐν συνεχείᾳ καὶ εἰς τὴν λατινικὴν: Corona anni.... Witebergae, 1602—1603. Τέσσαρες τόμοι εἰς δίστηλον

Ὁ Κρούσιος ὀφείλω ἔτι ἵνα προσθέσω ὅτι πρὸς τοῖς ἄνω καὶ ἄλλας ἔχει ἐν Συλλογῇ δημοσιεύσει ~~«ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΑΣ ΟΜΙΛΙΑΣ»~~ ὑπὸ τίτλον *ἑλληνιστὶ* προτασσόμενον ¹ καὶ ὅτι τὴν *πρώτην* ταύτην ἔκδοσιν *μετὰ δεκαετίαν* ἐν δευτέρῃ ἐπιτύτισεν, ἠΰρουνε προσθεῖς ἐν τοῖς ἄλλοις τμήμασι τοῦ πολυτίμου τούτου βιβλίου καὶ *Ὁμιλίαι* ἐπὶ ἄλλων θεμάτων συναφῶν παιδαγωγικῶν καὶ ἐπιστολάς περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων, ἐπιστολάς, αἵτινες ἢ ἐγένοντο μετέπειτα γνωσταὶ διὰ τῆς *Τουρκογραφίας* (1584) ἢ δι' ἐμοῦ ἀλλαχοῦ ². Διὰ τὸν λόγον τούτον ὁ Κρούσιος ἐνδιαφέρεται ἵνα ἔχη πληροφορίαν καὶ *περὶ τῶν θεμάτων*, περὶ τὰ ὅποια ἐστρέφοντο αἱ τῶν ἱεροκηρῦκων τῆς ἡμετέρας ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας *Ὁμιλίαι καὶ Διδασκαλίαι*, ὧν ἕνεκα αἱ ἄνωθι πρόχειροι σημειώσεις καὶ πληροφορίαι μου ὑποβάλλονται τοῖς εἰδικοῖς.

§ 14. Καὶ δὲν προχωρῶ. Ὁ Κρούσιος *ἐπεισέθη* ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ζῆ, καίτοι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν προτέραν αὐτοῦ μεγαλειότητα ἀπώλεσεν ³, ἔχαρη ὅτε παρὰ τῶν ἐν ΚΠόλει ἀνταποκριτῶν

ἑλληνιστὶ· λατινιστὶ, *πρώτου μήκους*, ὡς ἀλλαχοῦ σημειοῦται αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς. Τὸ σύγγραμμα εἶναι καὶ διὰ τοῦς ἡμετέρους ἀξιόλογον.

Πεβλ: τί ἔγραφεν ὁ Κρούσιος εἰς τὸν Φιλαδελφείας Γαβριήλ κατὰ τὴν 31 Μαΐου 1604 περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἐν ἰδιαιτέρῃ ἐπιστολῇ, ἣν πρὸ 30 ἐτῶν κοινὴν πρὸς κατέστησα διὰ τῆς *Revue de Et. Grecques* (1898 σ. 282—284).

1. *Πολιτεύμα Οὐράνιον, ἦτοι Κατηχητικαὶ Ὁμιλίαι*, Μαρτίνου τοῦ Κρουσίου ἐκδότος. *Civitas Coelestis, seu catecheticae Conciones à Martino Crusio editae, ἐν Τυβίγγῃ, 1578* εἰς 4^{ον} = φύλλ: 4+σ: 206. Ἐν τῷ *Πολιτεύματι* τούτῳ ἀνευρίσκει τις Ὁμιλίαι *περὶ* θρησκείας, *περὶ* βαπτίσματος, *περὶ* τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως, *περὶ* ὠφελείας ἐκ τῆς πίστεως... *περὶ* τῆς χρήσεως τοῦ Δεκαλόγου κλ..... Ἐν προσεχῇ εὐκαιρίᾳ, Θεοῦ εὐδοκίᾳ, ἴσως ἀσχοληθῶ περὶ τὰ *Βιβλιογραφικὰ* τοῦ Κρουσίου, γράψω δὲ καὶ περὶ τούτου ἐκτενέστερον καὶ ἐνίων ἄλλων ἐκδόσεων. Τὴν ἔκδοσιν ταύτην, ἣν εὐτυχῶς κατέχω, κλείει ἡ τοῦ Καβάσιλα περὶ Ἀθηνῶν ἐπιστολὴ (σ. 205—206) ἣν μετὰ ἑξαετίαν ὁ Κρούσιος ἐν τῇ *Τουρκογραφίᾳ* περιέλαβε καὶ γνωστοτέραν κατέστησε (σ. 461).

2. Ὅρα *T u r c o g r:* 428—435, ἔνθα πλήρης δημοσιεύεται ἡ πρὸς τὸν Κρούσιον ἐπιστολή. *Πεβλ:* *Mystakidès, R. E. Grecques* 1898 σ. 291 κ. ἔ. Ἡ νεωτέρα αὕτη ἐκδοσις ἔχει 698 σελίδας καὶ ἐν τῇ μὴ ἠριθμημένῃ (=699) σελίδι τὴν εἰκόνα τοῦ Κρουσίου, 1588, εἰς 4^{ον}. Ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς *Τυβίγγης: Gi, 360.*

3. Ὁ μακαρίτης ἱερομόναχος *Θεόπιστος* ἐκ τοῦ λογίου τάγματος *des Augustins de l'Assomption*, ἐν ΚΠόλει τὸ τοῦ ὀρθοδόξου κληρικῶν κάλυμμα φέρων, ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ *B e s s a r i o n e* (Roma 1901) διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «*La vie intellectuelle chez les Grecs*». Ἐν αὐτῇ λέγει «*Trop de per-*

αὐτοῦ τὰ τῆς θρησκείας καὶ τῆς παιδείας τῶν ἡμετέρων ἐπ' ἀκριβὲς ἔμαθε καὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν τῶν πατριαρχείων, τοῦ Πατριάρχου, ἐγνώρισε. *Maxima Patriarchae auctoritas est quia κλ. 1* καὶ οὕτω ἠκολούθησε περὶ πάντων ἐν λεπτομερείᾳ τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἑλληνικὰ ἐρευνῶν εὐχόμενος ἐν ταῖς προσευχαῖς αὐτοῦ—καὶ ἦτο ἀληθὴς εὐσεβὴς Χριστιανὸς— *ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους* ². Ὁ σεβασμώτατος φίλος Μητροπολίτης Ἡρακλείας (τέως Διδυμοτείχου) κ. κ. Φιλάρετος, ὁ εὐτυχίας ἵνα ἐφέτος εἰς πέρας ἀγάγη τὸ μέγα αὐτοῦ ἔργον, τὴν μεγάλην τρίτομον *Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν* ἀπλούστατα τὰ κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους διαζωγραφεῖ λέγων: «ἡ μήτηρ Ἐκκλησία ἀπώλεσε μὲν τὸ πρότερον μεγαλεῖον καὶ τὴν εὐκλειαν, διετήρησεν ὁμως σώαν καὶ ἀλώβητον τὴν ἀρχαίαν τῆς πίστεως παρακαταθήκην.... Καθὼς ἡ πλουσία καὶ ἀμφιλαφὴς χιὼν ἢ ἐπὶ ἐσπαρμένον τινὸς ἀγροῦ καταπεσοῦσα δὲν καταστρέφει τὸν σπαρέντα σπόρον ἀλλὰ ζωογονεῖ καὶ προφυλάσσει αὐτὸν ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιηρείας, οὕτω καὶ ἡ δυναστεία τῶν Τούρκων δὲν συνεπλήγαγε τὴν καταστροφὴν, οὔτε τοῦ γένους οὔτε τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν. Καὶ δὲν ἔχει οὕτω; Καὶ μέχρι σήμερον τὸ Πατριαρχεῖον δὲν ὑφίσταται διωγμοὺς παρὰ τὰς συνθήκας φανεροὺς ἢ καὶ ὑπόουλους, καὶ διωγμοὺς μάλιστα ὑπὸ χριστιανῶν ἀνθρώπων καὶ ὀρθοδόξων λεγομένων, οἵτινες ἐξ ἡμῶν ἐξήλθον ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν; Καὶ μεθ' ὅλους τοὺς περισπασμοὺς καὶ τοὺς εὐτελισμοὺς, τὸ ἐν Φαναρίῳ Πατριαρχεῖον μένει ἡ καρδιά τῆς Ὀρθοδοξίας. Τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πενταετίαν πρὸς τὸ μικρὸν μὲν ἀλλὰ μέγα Φανάριον φανερώτατα *δείγ-*

> sonnes, dans le public européen, s'imaginent que la Grèce ne vit pas, que > le joug ottoman l'a déprimée pour toujours et qu'elle ne se relèvera pas > de cette courbature».

Καὶ ἐν ὑποσημειώσει «Maegré les malheurs des temps, dans les villes > les bourgades, les monastères [ὄρα καὶ σπουδαιότερον] soit le jour soit > la nuit, le peuple grec continuera à étudier....»

[σ. 5 τῶν ἰδιαιτέρων].

1. *Ἀνάγνωθι* τὰ ἐν σ. 486 τῆς *Turcograecia* περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ πατριάρχου, δι' ἣν ἱκανὰ ἀνέπτυξα ἐν τῷ βιβλίῳ μου. «Ἐπὶ τῇ Ἀλώσει. Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν. Μωάμεθ ὁ Κατακτητής.. Πατριαρχεῖα. ΚΠόλει, 1920 σ. 15 κ: ἐξῆς καὶ *αὐτόθι* τὰ ἐκ τῆς Περιηγήσεως τῆς συγχρόνου τοῖς γεγονόσι περὶ ὧν ὁμιλοῦμεν, (1587 μ.Χ.) τοῦ ἱατροῦ Lubenau. (Königsberg, 1914—1915).

2. *Μυστακίδου*. Ἐπετηρὶς Βυζ: Σπουδῶν 1928 σ. 132.

3. *Φιλάρετου Βαφείδου*: Ἐκκλησι: Ἱστορίας τ. Γ' μέρος α', σ. 3.

~~ματα μεγάλης τιμῆς καὶ ἀφοσιώσεως ἡμετέρων καὶ ξένων εἶναι τρα-
νοτάτη ἀπόδειξις ὅτι αὐτὸ καὶ ἐξευτελιζόμενον δὲν ἐξευτελίζεται καὶ
διωκόμενον μένει ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ τεῖχος ἀκλόνητον εὐλογιστοῦν πρὸς
τὰ παντοῖα συντυγχάνοντα.~~

II.

α'.

§ 15. Καὶ νῦν ἐπὶ τὸν Λόγον τοῦ I. Ζυγομαλά.

Ὁ Λόγος ἐξεφωνήθη τὴν πρώτην Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν, ἦτοι τὴν Κυριακὴν τῆς παγκοσμίου ἐορτῆς τῆς Ὁρθοδοξίας, καθ' ἣν ἦδη ἀπὸ τοῦ 842 (Φεβρ. 19) ἢ κάλλιον κατὰ τὸν de Boor ἀπὸ τοῦ 843 (Μαρτ. 11) ἐορτάζεται, καθ' ἣν, ὡς λέγει ὁ τὸ ἀθάνατον **Κυριακοδρόμιον** συνθεὶς Θεοτόκης, ἡ πάνσεπτος τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἡ διὰ παντός περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν φροντίζουσα κηρύττει τὴν **ὀρθόδοξον** πίστιν μακαρίζουσα τοὺς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθοδόξους καὶ ἀναθέματι ὑποβάλλουσα τοὺς δυσσεβεῖς καὶ κακοδόξους. Ἡ **ιδιαιτέρα** τῆς ἐορτῆς ταύτης ὑπόθεσις καὶ πρόφασις εἶναι ἡ τῶν ἱερῶν εἰκόνων **ἀναστήλωσις**, καὶ ἡ τῆς ὀφειλομένης εἰς ταύτας τιμῆς **ἀνάκλησις**. Αὕτη ἔλαβε σάρκα καὶ ὄσπᾶ ἐπὶ Θεοδώρας αὐτοκρατορίας καὶ Μεθοδίου Πατριάρχου θεσπισθεῖσα καὶ τηρεῖται ὡς ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἔθνικὴ μέχρι σήμερον καὶ τηρηθήσεται εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, ὡς ἡ τῆς **Υψώσεως** τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ τῆς **Υπερμάχου Στρατηγοῦ**, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐπειδὴ δέ, ὡς λέγει Γεννάδιος ὁ Σχολάριος ἐν τῇ **Ὀμιλίᾳ** αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἐορτῇ ταύτῃ ¹ «μνημονεύοντες τῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἐπανόδου, τῆς αἰωνίου μὲν ἀξιούμεν μνήμης βασιλίδας ἐκείνας τὰς ἱεράς »καὶ βασιλεῖς μετ' αὐτῶν, οἱ τὴν γαλήνην τοῖς εὐσεβοῦσιν ἔνευμαν »ὑπὲρ τῆς δόξης τῆς Ἐκκλησίας, ἀναθέματος δὲ ἀλύτοις δεσμοῖς »τοὺς ἀλιτηρίους ὑποβάλλομεν τοὺς κατὰ τῆς ἀληθείας προπετεῖ χειρὶ »καὶ γνώμῃ στρατευσάμενους, ποιεῖται οἴονει **ἀνακεφαλαίωσιν** ἐν τοῖς κυριωτέροις τῶν αἰρέσεων καθόλου **συμμέτρως τῷ σκοπῷ καὶ τῇ χρείᾳ τῆς πανηγύρεως** ² καὶ προκαλεῖται κατ' ἀκολουθίαν τὴν προσοχὴν τῶν πιστῶν, ἵνα **μηδεὶς τῶν εὐσεβεῖν περὶ πολλοῦ ποιουμένων** ἀγνοῖ ἄλλ' ἐμβαθύνῃ κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐορτῆς.

1. Ὁρα: Oeuvres complètes de Georges Scholarios. Paris, 1928 σ. 102. κῶδιξ Παντοκρατορηνὸς αὐτόγραφος ἀρ. 127. Περὶ: ἐνταῦθα § 5.

2. *Ἀντόθι*, σ. 120 § 15.

§ 16. Ἐπειδὴ αἱ ἔριδες, αἱ φιλονικίαι, αἱ συζητήσεις ἐξηκολούθουν αἱ ὀρθοκεντρικαὶ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ πρώτου Κομνηνοῦ τοῦ Ἀλεξίου, κατὰ τοὺς χρόνους δῆλα δὴ ἐκείνους, καθ' οὓς; φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ κίνησις ἢ τέως κοιμωμένη ἀφυπνίσθη διὰ τοῦ πολυμαθεσιᾶτου Ψελλοῦ καὶ τοῦ ἐν τῷ ἀξιώματι τῆς ὑπατείας τῶν φιλοσόφων διαδεξαμένου Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ, διὰ τοῦ Κηρουλαρίου καὶ ἄλλων, ἐπιμελῆς ἐπὶ τούτῳ μελέτῃ καὶ διδασκαλίᾳ τῶν ὀρθοδοξούντων συνεκεφαλαιώσεν ὅλας τὰς ἐναντίον τῶν κακοδοξούντων καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καταδεδικασμένων ἀράς καὶ παρακλήσεις. Ἐπὶ Ἀλεξίου λοιπόν, ὡς παρὰ τῇ χαριτοβρυτῷ κόρη αὐτοῦ τῇ Ἄννη Κομνηνῇ φέρεται «τὰ κακῶς δογματισθέντα συνεκεφαλαιώσαντο» καὶ τῷ βασιλεῖ ἐξαπέστειλαν¹ τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δῆλα δὴ εἰσφθαρόντα δόγματα ἐκανονίσθησαν καὶ οὕτω ἐν συνόψει κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας πράγματι καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ κατεκρίνοντο ἐπ' ἐκκλησίας. Ὁ Ἀλέξιος τοῦ ὁποίου ἐδάκνυτο ἡ ψυχὴ μεγάλως ἔνεκα τῶν φθοροποιῶν τούτων δογμάτων, ἐν γένει, ἀμέσως ἐπελήφθη τῆς διορθώσεως τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰρηνοποιῶν πολιτικῆς. Ὁ Chalandon δὲ τὰ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου ἄριστα ἐξιστορήσας² ἐν τῷ Συμπεράσματι (Conclusion) τῆς μελέτης αὐτοῦ περὶ τοῦ γενάρχου τούτου τοῦ εὐθαλοῦς τῶν Κομνηνῶν οἴκου θαυμασίως ἐπιφέρει τὴν κρίσιν αὐτοῦ, ἣτις εἰς τὰ ἐν τῷ σημειώματι μου τούτῳ συνοψιζόμενα μέγα κῶρος προσίδει. Ὁ Chalandon ἀποφάνεται οὕτως: ... Il a voulu réaliser l'unité dans l'Empire; il a

1. Annae Comnenae Porphyrogenitae, Alexias, ἔκδ. Λειψίας, 1884 τ. Α' σ. 183 ἢ V 8—9).

2. Chalandon F: Essai sur le règne d'Alexis I Comnene (1081—1118) Paris, 1900. σ. 320 *Πρβλ:* καὶ σ. 312 «désireux (ὁ Ἀλέξιος) de maintenir l'intégrité de la foi, décida...»

K r u m b a c h e r: B S. G 2 σ. 445. Τὸ Συνοδικὸν ἐτύπωσεν ὁ κ. Οὐσπένσκις ἐν Ὀδησῶν κατὰ τὸ 1893, ἀπρόσβιτον ἐμοὶ τοῦλάχιστον καὶ μάλιστα ἐνταῦθα διατρίβοντι, ὡς καὶ ὁ τόμος τοῦ Chalandon, ἐν ᾧ γίνεται μνεία καὶ ἀνάλυσις τοῦ πολυτίμου τούτου ἐγγράφου, καθ' ἃ ἐκ τῶν παλαιῶν σημειώσεών μου κατέχω (σ. 310).

Ἐπιτραπήτω μοι ἐπὶ τούτοις ἵνα ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τῶν θεολόγων—ιστορικῶν εἰς τὴν παραβολὴν τῶν ἐν τῷ Συνοδικῷ πρὸς τὰς ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ Ὁμιλίᾳ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ἀναφερομένας αἰρέσεις § 4 καὶ ἐξῆς, καὶ τοὺς ἐν τῷ τέλει τῆς τελευταίας 16 § γλυκυτάτους εὐχαικούς λόγους, διὰ τοὺς ποιμένας, «τοὺς ἀκαπηλεύτως κηρύττοντας» τὸν λόγον». (σελ. 122, ἀπόδοι).

cherché pour cela à maintenir l'intégrité de la loi chrétienne (τὴν ἀκεραιότητα τῆς χριστιανικῆς πίστεως) qui était le grand moyen de diffusion de l'hellénisme, ἐφρόντισε δ' ἐν γένει ἴν' ἀνυψώσῃ τὸ ἠθικὸν γόητρον τοῦ κλήρου, ὡς εἶναι πρέπον.

Ἄλλὰ τίνα ἦσαν τὰ δόγματα τὰ κατακριθέντα; Τὴν σειρὰν αὐτῶν δύναται ὁ βουλόμενος ἴν' ἀνεύρῃ ἐν τῇ ὑπὸ Νικητῆ τοῦ Ἀκομινάτου *Συνόψει* αὐτῶν, περὶ ᾧ σοφὸς φίλος ὁ κ. Οὐσπένσκις, διευθυντῆς τοῦ ἐν ΚΠόλει Ρωσικοῦ Ἄρχ: Ἰνστιτούτου ἐδημοσίευσε τὸ λεγόμενον *Συνοδικόν*. Τὸ Συνοδικὸν τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ Κατάλογος τῶν αἰρέσεων, αἵτινες καταδικάσθησαν, αἵτινες ἐξέπεσαν τοῦ κύκλου τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἐπομένως καὶ ἐκ τοῦ Καταλόγου τῶν *διπτύχων* διεγράφησαν καὶ δὲν ἐμνημονεύοντο πρὸς παραδειγματισμὸν τῶν ἄλλων. Δικαίως ὁ εὐτυχῆσας ἴν' ἀνεύρῃ αὐτὸ σοφὸς ἀνὴρ ἐκάλεσε *μνημεῖον τῆς θριαμβευσάσης Ὁρθοδοξίας* (monument de l'orthodoxie triomphante).

β'.

§ 17. Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν Ἄλωσιν εἶχεν ἡ Ἐκκλησία ἄλλους συνεχεῖς ἀγῶνας μεθ' ὅλην τὴν ἐκ τινῶν μάλιστα πατριαρχῶν ἐπιδειχθεῖσαν μετριοπάθειαν καὶ δὴ ἀνεξιθρησκείαν, κατὰ τῆς προπαγάνδας, κατὰ τῶν μισσιοναρίων, οἵτινες ἐνόμισαν ἐλευθέραν τὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἴσοδον καὶ ἐνέργειαν αὐτῶν «καὶ γλυκόλογοι ὄντες ἀνάμεσα εἰς τὸ μέλι ἔχουν τὸ φαρμάκι» κατὰ τὸν Νοταρᾶν *Δοσίθεον*¹ πλανεύονσι τοὺς ὀρθοδόξους. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ κηρύγματα ἀνάλογα ἐγίνοντο, ἀντιορητικά περὶ πουργατορίου, Ἰουδαίων πλάνης, περὶ ἀζύμων κλ.

§ 18. Κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τοῖς πατριαρχείοις μνημονεύονται αὐτοκράτορες, πατριάρχαι, σύνοδοι, κατακρίνονται δὲ οἱ εἰς κακοδοξίαν περιπεσόντες καὶ ὑπὸ τῶν συνόδων καταδικασθέντες. Οἷα φαιδρότης τῆς πανηγυρικῆς λειτουργίας, ἦν ἐπιβλητικώτατα τελεῖ ὁ πατριάρχης μετὰ τῆς α. καὶ ε. Συνόδου τῶν περὶ αὐτὸν ἀρχιερέων, καὶ ἡ ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ἑορταζόντων διακρινομένη χαρὰ².

1. Πρὸς τοὺς Ἰβήρας κατὰ τὸ 1704. Ἐκκλῆσ. Ἀλήθεια 1890, σ. 191. Ὅσα καὶ φόβον τοῦ Κρουσίου διὰ τοὺς φράρους, ἦτοι παπιστάς, ἐν Μυστακίδου, «Germanograeca» σ. 58—60, τοιοῦτον φόβον, ὥστε καὶ δημοσιευομένης ἐν τῇ Τυρκογραφίᾳ ἐπιστολῆς ἀνέκδοτα μέρη καταλείπει τοῦ ἀκινδύνου χάριν, ἅτινα συμπληρῶν ἐκ τῶν χειρογράφων ἐξέδωκα.

2 Σωφρόνιος δ Β'. ὁ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, δι' ὃν ὁ Κούμας ἐν τῷ δε-

Καὶ κλείω τὴν § ταύτην ἀναδημοσιεύων ὅσα περὶ τῶν παρακολουθούντων τὴν Γ. Ἀκολουθίαν τῆς Ὁρθοδοξίας γράφει ὁ μακαρίτης, ἐκείνος Ζαμπέλιος ἐν ταῖς Β: αὐτοῦ *Μελέταις*. «Καὶ ὅμως, πόσοι
 » ἐξ ὧσων συνήθως παρευρίσκονται εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς πρώτης
 » Κυριακῆς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, πόσοι οἱ συλλογιζόμενοι, ὅτι ἡ
 » λεγομένη ἐκείνη τελετὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, τελετὴ ἐκκλησιαστικὴ κατὰ
 » τὸ φαινόμενον, ἔχει μεγίστην πολιτικὴν βαρῦτητα εἰς τὴν βιολογίαν
 » τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγεννήσεως. Ὁ ἀπαίδευτος ἀκροάζεται τὴν λει-
 » τουργίαν ἀνεξετάστως· ὁ ἡμιμαθὴς ἐπαίρεται ἐν ἑαυτῷ, καὶ μεγαλύ-
 » νεται ἐπὶ εὐφροσύνῃ καὶ ἀγχινοίῃ, οἰκτιρῶν τὴν μισαλλοδοξίαν τῶν
 » πατέρων μας. Καὶ ὅμως, ἐὰν ὑπάρχωμεν σήμερον, ἐὰν ἔχωμεν τὴν
 » εὐκαιρίαν δικαίως ἢ ἀδίκως νὰ κρίνωμεν τὰ παρελθόντα, τοῦτο ὀφεί-
 » λεται πάντως εἰς τὴν περισσοθηρησκέϊαν τῶν προπατόρων μας. Χω-
 » ρίς τοιούτου ζήλου συντηρητικοῦ, ἐνωτικοῦ.....» 1.

Καὶ λοιπὸν ἀπαραίτητος ἡ ἀνάλογος διδασκαλία ἐν καιρῷ ἐπιβάλλεται· ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ πρέπει ἵνα ἐνεργῆται ἐν ἡμῖν τοῖς πιστεύουσι ἀνάλογος ταῖς περιστάσεσιν, ὑφ' ὧν κυκλοῦμεθα καὶ πειραζόμεθα καὶ θλιβόμεθα. Οὐδεὶς καταφρονήσει αὐτοῦ, εἰμὴ κενόσοφος, ἐὰν καλῶς καὶ σοφῶς ἡ διδασκαλία γίνῃ 2.

III

Κῶδιξ Μβ. 30. Ἀναγραφὴ τῶν ἐν αὐτῷ.

§ 19. Ὁ κῶδιξ, ἐξ' οὗ ὁ ἐκδιδόμενος Λόγος, ἀπόκειται ἐν τῇ Πανεπιστημιακῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης ἐκ κληρονομίας τοῦ Κρουκάτω τόμῳ τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ γράφει «ἀπὸ τὰ καλά, ὅσα ἠλπίζοντο ἐξ αὐτοῦ, δὲν ἔδειξε τίποτε ἄλλο εἰμὴ τὰς ἐπ' ἐκκλησίας διδασκὰς του» ὥρισε κατὰ Σεπτέμβ. τοῦ 1779 [μὴ 1777;] «νὰ γίνωνται τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐράνῳ κοινῷ τῶν ἐνδημούντων ἀρχιερέων, κόλλυβα ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ἀρχιερέων καὶ πατριαρχῶν διὰ ἑννέα σινίων, οἱ δὲ θνήσκοντες νὰ καταλείπωσι κληροδότημά τι πρὸς τοῦτο». Τοῦτο κατὰ τὸν κ. Γεδεών Π. Πίνακι : σ. 666. Ὁ Σαφρόνιος ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τῶν Ταξιαρχῶν τοῦ Μεγάλου Ρεύματος.

1. *Βυζαντιν: Μελέταις*, Ἀθήναις, 1857 σ. 449.

2. Ὁ θέλων ἵνα κάτι τι ἐρευνήσῃ περισσότερον περὶ τῆς Κυριακῆς ταύτης ἐπὶ τῶν βυζαντιακῶν χρόνων ὡς παρατηρήσῃ τοῦ *Φιλοθέου Κλητορολόγιον* τί γίνεται τῇ ἐπιούσῃ Κυριακῇ [τῇ μετὰ τὴν Κυριακὴν τῆς τῶν κρεῶν ἀπουσίας] τῆς τῶν ἁγίων εἰκόνων Ὁρθοδοξίας ἐν Βυζαντίῳ. **Εκδ Β u r y I. B. The Imperial Administrative System in the Ninth Century with a Revised text of the Kletorologium of Philotheos*, London, 1911 (σελ. 165—166).

όπου, είναι γαρτίφος (15 1)2—16 1)2 X 21—22 εκ.) εἰς 4ον, ὡς ἦδη ἐν τῇ § 3 εἶπον. Πρὸς τοῖς ἐν τῇ § ἐκείνῃ σημειουμένοις εἰρησθώσαν καὶ τὰ ἐξῆς, κατὰ σημειώσεις τῆς ὑπ' ἐμοῦ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1890 γενομένης **Ἀναγραφῆς**.

Περιεχόμενα Μειὰ κατάλογον τῶν περιεχομένων ἄτακτον.

1) **Δόγος** περὶ ἀζύμων. Ὅρα ἀνωτέρω § 3. Ὁ λόγος κατέχει σελίδας τοῦ κωδ. : 26, ὧν μένουσιν ἄγραφοι ἐν τῷ μεταξὺ ἢ 4η καὶ 5η. Ἐν τῷ τέλει «Τέλος σὺν Θεῷ τοῦ περὶ ἀζύμων λόγου.»¹

2) **Περὶ** τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. σ. 27—29. Ἐκ τῆς χρονικῆς Ἱστορίας τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικηφόρου Πατριάρχου ΚΠόλεως τοῦ Ὁμολογητοῦ μαρτυρία ἱστορικὴ ὅτι δις τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸν τίμιον ἀσπαζόμεθα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰϋ Χϋ σταυρὸν διὰ τὸν ἐν αὐτῷ σταυρωθέντα.²

3) **Περὶ** τοῦ ὁποῖον ἂν εἴη τὸ καθαρτήριο ἐκείνο πῦρ, ὅπερ ὁ μέγας λέγει Παῦλος τὸ τοῦ Κυρίου στόμα. Κατέχει ὅλην τὴν σελ. : 31:

Ἀρχ : Τὴν μὲν ἀκριβείαν τοῦ ζητήματος τούτου...

Τέλος : τῆς τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσεως ἢ τῆς ἀπεράντου κολάσεως.

Αἱ **τρεῖς** ἀνωθι πραγματεῖαι εἶναι ἰδιόγραφοι τοῦ Ζυγομαλά Ἰωάννου, αἱ μετὰ ταῦτα ἄλλη γραφῇ καθαρωτέρῃ.

4) σ. 31—44. Περιέχεται ὁ Εὐαγγελισμός. «Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥ τις...» διάφοροι προφητεῖαι περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου, ἐνσάρκου οἰκονομίας κλ. ἐπὶ καλλιτέρου χάρτου.

5) σ. 45—68. **Δόγος** περὶ Ὁρθοδοξίας, κυρίως περὶ εἰκόνων. Διάφορος γραφῇ, μελάνῃ, καὶ χάρτης. Δυσανάγνωστος. Εἰς ἀπλὴν διάλεκτον. Τοῦτον, ὡς σημειοῦται ὁ Κρούσιος, λαβὼν τῇ 10 Ἰανουαρίου ἐξεφώνησεν ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ τῇ 2 Μαΐου (1579) ὁ μοναχὸς Θεοφάνης, ἀλλ' ὁ Συμεὼν Καβάσιλας περιέγραψε. Τοῦ Λόγου ἀρχή : «τὴν ἄχραντον εἰκόνα προσκ[υνοῦμεν] ἀγαθῆ· **τέλος** : θέλομεν ἀξιωθῆναι προσκυνήσωμεν τὸ ἅγιον πάθος τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ καὶ τὴν ζωηφόρον ἀνάστασιν καὶ θέλομεν κατασπασθῆναι τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος αὐτοῦ καὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ναι γένοιτο πάντα ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ». Τὴν ἀντιγραφὴν τοῦ

1. Μνεῖα ἐν σελ. 310 τῆς Turcograecia. Ἐπεξηγήσεις τῶν «μικρῶν ἄττα».

2. Ὅρα **πανομοιότυπον πίνακα**, ἐξ οὗ διαγινώσκεται καὶ ὁ χαρακτὴρ τοῦ κώδικος καὶ ὁ τῆς γραφῆς τοῦ Ζ: καὶ τὰς παρασυνημένας ἐν λεπτῇ μικρογραφίᾳ λατινιστὶ σημειώσεις τοῦ Κρούσιου.

λόγον τούτου ἐπέγραψεν ὁ Κρούσιος, die 3 Μαΐ 1579, ἀρξάμενος τῆ
 προτιροῖα inceri barbarograeca haec 2 Μαΐ 1579.

Τῇ αὐτῇ γραφῇ ἐν σ: 68 μετὰ τὸ τέλος τοῦ λόγου γράφονται :
 «χαιρέτα μου κύριε Πρωτονοτάριε τὸν σοφώτατον ἱατρον καί ἐμὸν δι-
 >δάσκαλον καὶ κύριον Ἰωάννην τὸν Παπακυριαζῆ (;) καὶ τὸν ἀδελ-
 >φόν του καὶ τὸν παπᾶ Μανέ. σὸς *Συμεών*.

6) σ. 69—89. Ἐπὶ χάριτον καλλιτέρου δια γραφῆς εὐπρεπεστέρας,
 διαφόρφ μελάνη: *Λόγος* Ματθαίου μοναχοῦ [Metrophanis, τοῦ τῆς
 Βεροῖας μητροπολίτου, frater] περὶ αὐτεξουσίου (πρβλε ἐνταῦθα § 12
 καὶ § 15). *Ἀρχ*: Εἶπεν ὁ Κύριος ὅστις θέλει ὀπίσω μου... *Τέλος*.
 μετὰ πάντων τῶν ἁγίων γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι τοῦ
 Κυρίου ἡμῶν Ἰ ὕ Χριστοῦ».

Ἔλαβεν ὁ Κρούσιος τὰ ἄνωθι ἐκ Βυζαντίου τῇ 10 Ἰανουαρίου
 1579 ἤρξατο τὸν λόγον τοῦτον ἵνα μελεῖτῃ τῇ 3 Μαΐου τοῦ αὐτοῦ
 ἔτους καὶ ἐτελείωσεν αὐθημερόν. Absolvi die 3 Μαΐ *Μαρτινοκρού-*
σιος.

Τὸ *δεύτερον* μέρος τοῦ ἀναμείκτου τούτου κώδικος, ἐν ᾧ συνδε-
 δεμένα εἶναι καὶ αἱ *Θεματοεπιστολαὶ* καὶ ἄλλαι ἐνδιαφέρουσαι διὰ
 τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς παραφράσεις ἐκ τῆς ἀρχαίας εἰς τὴν νέαν καὶ
 τὰνάπαλιν, κατὰ τὸ περιεχόμενον εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Καταλόγου
 τοῦ καθηγητοῦ κ. Schmid καὶ ἐκ τῆς Turcograecia 1.

IV

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ

ΛΟΓΟΣ

(Περὶ ἀζύμων)

Τῇ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀναγινωσκόμενος ἐπὶ τῆς
*Ἐκκλησίας φωνῇ μεγάλῃ καὶ παρρησίᾳ*².

Οἱ ἐμφιλοσοφώτερον ἔχοντες βίον ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀρμενίων, καὶ
 τῶν ἄλλων οἱ πλείω τὴν γνώσιν ἀυχοῦντες ἔχειν, λόγον καὶ περὶ τῶν
 ἀζύμων ἀκούσατε. Ἐντεῖθεν εἰς ὑμᾶς πλάνην ἐλέγξει καὶ τὸ ἄτοπον
 τοῦ πράγματος Ὑμῖν γνωρίσαι, καὶ τὸ τοῖς πιστοῖς ἀνοίκειον εἰς
 θυσίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὡς οἷόν τε μέσον ὑμῶν στηλιτεύσαι. Τὸ
 τὰ ἀζύμια δηλαδὴ τῆς παλαιᾶς μετέχειν θυσίας, οὐ μὴν τῆς Καινῆς Δια-

1. Πρβλε: τὰ ἐν § 3 ἐνταῦθα.

2. Ὁ Κρούσιος ἐν τῇ ᾧφ σημειοῦται περιλήψεις, ὡς ἐδῶ «Ad Armenios
 et alios contra azyma.

θήκης. Οὐ γὰρ ἄζυμον λαβὼν ὁ Κύριος εὐχαριστήσας ἐκλαυσε καὶ τοὺς μαθηταίς ἐδωκεν, ἀλλ' ἄρτον, ὡς οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταί, καὶ Παῦλος μαρτυρεῖ ὁ Ἀπόστολος¹. Ἰμεῖς οὖν πότεν τὸ τὰ ἄζυμα ἐσθτείν, ὡς ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ παρελάβετε, πάσης τῆς ΧϽ Ἐκκλησίας ἄρτον εἰς θυσίαν τῷ Χριστῷ προσφερούσης, ἀπὸ τοῦ ΧϽ ἢ ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ, μὴ γένοιτο. Οὐδαμῶς γὰρ εἴρηται ἐν ταῖς Θεαῖς Γραφαῖς ἢ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν ἸϽς ΧϽς ἐν τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο ἐλαβεν ἄζυμον, ἀλλ' ἄρτον, ὡς εἴρηται καὶ εὐχαριστήσας ἐκλαυσε καὶ εἶπε, «λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ Ὑμῶν κλόμενον, τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμήν ἀνάμνησιν». Οὕτω δὴ καὶ ὁ Παῦλος ἐχόμενα καὶ συνωδὰ τούτοις φησί· τὸ ποτήριον ὃ εὐλογοῦμεν, εὐχὴ κοινωνία τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ ΧϽ ἐστίν; Ὅτι εἰς ἄρτον, ἐν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμέν. Πάντες γὰρ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχμεν. Συνήκχτε. Ἄρτον εἶπεν, ὃν ἐσθίμεν ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ ΧϽ, καὶ οὐκ ἄζυμον². Εἰ οὖν ἐτι τῶν ἄζυμων μετέχετε, πρόδηλον ὅτι ὑπὸ τὴν κινῶν ἐτι τοῦ παλαιοῦ ἐπτε νόμου, καὶ τράπεζαν Ἰουδαίων ἐσθίετε. Οὐκί δὲ θεοῦ λογικὴν ζῶσαν. Καὶ ἡμῖν τοῖς πεπιστευκόσιν ἐπιούσιον τε καὶ ὁμοούσιον, καθὼς τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἐξαιτεῖσθαι ἀνωθεν ἐδιδάχθημεν. Εἰ γὰρ σάρκα ΧϽ ἐσθίμεν τοῦ τελείου ΘϽ καὶ τελείου ἀνθρώπου, τὴν ζῶσαν καὶ ἐμψυχον πάντως, τίς κοινωνία ὑμῖν θυσίαν προσφέρειν τῷ ἐν ἄζύμοις νεκροῖς εὐτε δὴ που καὶ ἀψύοις δίκην τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων. Ἐμψυχος καὶ γὰρ ἡ οὐσία τοῦ ἡμετέρου φυράματος, ἣν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος ἀνέλαβε, καὶ ὑπόστασις αὐτὴ ἐγένετο ἀτρέπτως. Ὁ οὖν ἄζύμων μετέχων, οὐ τὸν ἐπιούσιον ἡμῖν ἄρτον ἐσθίει τοῦ σώματος τοῦ ΧϽ. Τὸ γὰρ ἄζυμον, δηλονότι καὶ ἄψυχον. Καὶ ὡς αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἡ φύσις ἐκδηλότερον ἡμᾶς διδάσκει, προκαταδληθεῖσα γὰρ ἡ³ μικρὰ ζύμη ἐν τῷ φυράματι τοῦ ἀλεύρου καὶ συμφурθεισα αὐτῷ, καὶ μία τῷ ὅλῳ ζύμη ἀποτελεσθεῖσα, δυνάμει τινὶ ζωτικῇ ἐκυτὴν ἐκθερμαίνει, καὶ κινητικῇ ὅταν δὴ ζῶσαν ἐργάζεται, ὡς περ ἡ ἐν ἄζύμῳ ζύμη τῶν Φαρισαίων, ἣν ἐκφεύγειν ὁ λόγος ἡμῖν ἐπισκῆπτει. Οὐκοῦν ὁ τὰ ἄζυμα ἐσθίων, ἐν τῷ σκότει τοῦ νόμου περιπατεῖ, καὶ ἀσάρκου κοινωνίας ἔξει μετὰ τοῦ ΧϽ τοῦ ὄντος ἐν τῷ φωτὶ τῆς αὐτοῦ καινῆς δικτῆκης καὶ χάριτος. Ἄρτον ἐσθίμεν τὸ σῶμα ΧϽ καὶ τὸ ἄχραντον αὐτοῦ αἷμα πίνομεν μεθ' ὕδατος ὡς ἐκ τῆς θείας αὐτοῦ πλευρᾶς ἔρρευσε, καὶ οὕτω μετὰ ΧϽ τοῦ Θεοῦ καὶ μετ' ἀλλήλων κοινωνίαν ἔχομεν ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας καθαρζόμενοι. Ἰὸ δὲ

1. Quia D[ominus] von ἄζυμον sed ἄρτον accepit.

2. Quia τὸ ἄζυμον est τῆς ἰουδαϊκῆς σκιάς αὐτὸ τὸ ζῶν.

3. 46 βης σ. ἠριθμημένα ὑπὸ τοῦ Κρουσίου μένουσιν ἄγραφοι: ἐν τούτοις οὐδὲν λείπει, ὡς ἡ συνέχεια τοῦ λόγου μαρτυρεῖ.

~~ἄζυμον, οὐκ ἄρτος, οὐ γὰρ ἄρτου οὐδὲ αὐτοτελὲς ἐστίν, ἀλλ' ἐλλιπὲς ἢ ἡμιτελὲς· δεόμεν· τοῦ πληρώματος τῆς προζύμης ὁ ἄρτις ὁ ἀτελής τέλειος καὶ πληρέστατος, ὡς τὸ ὅλον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ διπλοδὴ τοῦ πληρώματος.~~

Εἴτις δὲ τὸ ἄζυμον καὶ ἐγκρυφίαν καλέσειεν, ὃν Ἥλιος ποτὲ τὴν Σουμανήτιν ἐξηγήσατο, ἢ κολλύριον, ὃ τὰ παρ' ἡμῖν νήπια κολλίχτον κοινῶς ὀνομάζουσιν, οὐ διαμάρτοι τοῦ πρέποντος. Καὶ ὄρα μοι τὴν τῶν ἀμωστέρων ποιότητα, τοῦ λόγου τῆ αἰρέσει προσέχων.

Ἐν τοῖς ἄζυμοῖς οὐδεμία τίς ἐστὶ ζωτικὴ δύναμις νεκρὰ γάρ ἐστίν. Ἐν δὲ τῷ ἄρτῳ, ἡγουν τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ, τρία τὰ ζῶντα καὶ ζῶν παρέχοντα ἁγίων τοῖς αὐτὸν ἀξίως ἐσθίουσι: τὸ πνεῦμα, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα ὡς καὶ αὐτὸς ὁ ἐπιστήθιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος συμμαρτυρεῖ μοι τῷ λόγῳ, οὕτω λέγων: Τρεῖς εἰσὶ οἱ μαρτυροῦντες τὸ πνεῦμα, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα. Καὶ εἰ τρεῖς εἰς τὸ ἓν εἰσὶ, δηλονότι εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χϋ, ὃ καὶ κατὰ τὸν κριθὸν τῆς τοῦ Κυρίου σταυρώσεως δῆλον γέγονεν ὀπηγίκα τὸ αἷμα, καὶ τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς ἀχράντου πλευρᾶς ἔρρευσε, λόγῃ νυγείσης αὐτοῦ τῆς πλευρᾶς, ἦτοι τῆς σαρκός: τὸ δὲ ζῶν ἅγιον πνεῦμα, ἔμεινεν ἐν τῇ τεθεωμένῃ, ἣν ἐσθίοντες ἡμεῖς ἐν τῷ μεταβαλλομένῳ ἄρτῳ, ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες. Οὕτω δὲ καὶ τὸ αἷμα τὸ ζῶν καὶ θερμότατον αὐτοῦ πίνοντες μετὰ τοῦ ἐκκενωθέντος ὕδατος ἐκ τῆς ἀχράντου πλευρᾶς αὐτοῦ, πάσης καθαιρόμεθα ἁμαρτίας καὶ ζέοντος πληρούμεθα πνεύματος· θερμὸν γὰρ οἶα δὴ ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Κυρίου τὸ ποτήριον πίνομεν, ἐπειδὴ ἐκ ζώσης σαρκός τοῦ πνεύματος καὶ θερμοτάτης Χϋ, θερμό ατον αἷμα ἡμῖν, καὶ τὸ ὕδωρ ἐξέβλισεν¹ ὅπερ ἐν τοῖς τὰ ἄζυμα ἐσθίουσι χώραν οὐκ ἔχει τοῦ γίνεσθαι. Σαρκί τοίνυν σταυρωθεὶς ὁ εἰς τῆς Ἁγίας Τριάδος Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, μὴ παθούσης αὐτοῦ τῆς θεότητος, παρέδωκεν ἡμῖν ἐσθίειν καὶ διὰ τοῦ ἄρτου τὴν σάρκα αὐτοῦ, τὴν ἐν Ἁγ.ῳ πνεύματι ζῶσαν, οὕτως εἰπὼν, λάβετε φάγετε, τοῦτέστι τὸ σῶμα². Τί οὖν ὁμῶν, εἰ καὶ μὴ ὀρθῶς πιστεύετε εἰς τὸν Χ'ν, καὶ τῷ νόμῳ τῷ καταργηθέντι ἐν τῷ Χϋ, ὃς ἐστὶ τὸ ἄζυμον. Καινὴ κτίσις ἐσμέν τῷ Χριστῷ. Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθε, πάντες ἀκούσατε λέγοντος: Ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινά³. Εἰ δὲ ταύτην ἐσθίειν βούλεσθαι, τί μὴ καὶ περιτέμνεσθε, ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς περιτέμηθη. Τί μὴ καὶ καθαρῖζεσθε Παύλου καὶ τοῦτο πράξαντος καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὡσαύτως διατὶ μὴ παρατηρεῖτε τῶν παλαιῶν, ὡς καὶ ἄλλοι ὅσοι τὰ τοῦ παλαιοῦ τηροῦσι νόμου, δι' οὗς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς ἔθνεσι βλασφημεῖται, ὡς γέγραπται. Εἰ δὲ διὰ νόμου τοῦ τῆς

1. Ea in ἐνζύμῳ percipimus non in ἄζυμῳ.—ἐν τῇ ᾧα.

2. Ἐν μιᾷ λέξει τὸ χειρόγραφον.

3. Si ἄζυμα retinetis, cur non et caeteros veteris tes [tamen] tū typos 2.

Καινῆς Διαθήκης ὁ νόμος ἐξεβλήθη ὁ παλαιός, περιττὸν ἄρα τὰ ἄζυμα.
 Περιττὸν τὰ ἄλλα πάντα.

Χρὴ οὖν πιστεῦειν ὀρθῶς Χριστόν, κατὰ τὰ θεῖα δέγματα τῶν Πα-
 τέρων, καὶ ἄρτον σῶμα Χριστοῦ ἐσθίειν, οὐ μὴν ἄζυμον, εἶγε ἀληθῶς
 ἐνεκρώθητε τῷ παλαιῷ νόμῳ, καὶ οὐκ ἔτι ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν
 ἐστέ.

Ἐκκαθάρατε οὖν φησὶν ὁ θεὸς Ἀπόστολος τὴν παλαιὰν ζύμην
 τῆς Ἀμαρτίας. Ἐξάρατε ταύτην ἐκ μέσου Ὑμῶν, ἵνα ἦτε νέον τῷ
 Χριστῷ φύραμα, καθὼς ἐστὲ βαπτισθέντες ἄζυμοι, ἦγουν καθαροί, νε-
 νεκρωμένοι τῷ κόσμῳ. Καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν τοῦτο ἐστίν, ὥστε φη-
 σὶν Ἐορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ ἁμαρτίας, μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ
 κακίας καὶ πονηρᾶς αἰρέσεως, ἀλλ' ἐν ἄζυμοῖς εὐκρινείας καὶ ἀληθείας,
 ἦγουν καθαρότητος βίου καὶ πίστεως ὀρθοδόξου, μεθ' ἧς εἰς Θεὸν πιστεύ-
 οντες τὴν ἀλήθειαν, ἀληθινοὶ γενώμεθα προσκυνηταί.

Ἡνεῦμα γὰρ ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι
 καὶ ἀληθείᾳ, δόξης δηλαδὴ ὀρθῆς καὶ πίστεως ἀμωμῆτου, ὡς αὐτὸς ἔφη,
 δεῖ προσκυνεῖν. Ὡστε εἰ ἐν ἄζυμοῖς εορτάζειν ἔτι ἔγραφε Κορινθίοις;
 καὶ δι' ἐκείνων ἡμῖν, οὐκ ἂν ἐκαθάρατε τὴν παλαιὰν ἔφη ζύμην τῆς
 ἁμαρτίας. Ἐξάρατε οὖν ταύτην ἐκ μέσου Ὑμῶν, ἵνα ἦτε νέον τῷ Χρι-
 στῷ φύραμα, καθὼς ἐστὲ βαπτισθέντες ἄζυμοι· οὐ γὰρ περὶ ἄζυμων
 ἐσθιομένων νῦν ὁ λόγος, ἢ τότε τῷ Ἀποστόλῳ ἦν, ἀλλὰ περὶ τοῦ βίου
 ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἦν καὶ παλαιὰν ὀνόμασαν ζύμην, ὡς ἀρχαίαν καὶ
 ἐξ ἀρχῆς οὖσαν τοῦ κόσμου, καὶ νέον οἶονεὶ φύραμα γένωνται τῷ Χρι-
 στῷ, καθὼς βαπτισθέντες ἐγένοντο ἄζυμοι, ἦγουν ἀναμάρτητοι,
 πάσης παλαιᾶς ζύμης ἦτοι ἁμαρτίας καθαροί¹. Πόθεν οὖν ὑμεῖς ἔχετε
 ταύτην τὴν παράδοσιν; Ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων! Οὐχί· οὐδαμοῦ γὰρ εἶ-
 πον οἱ κορυφαῖοι τῶν Ἀποστόλων περὶ ἄζυμων, οὐδὲ παραδεδώκασι
 ταῦτα τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ φανερώς ἢ μυστικῶς τοῦτο γράφοντες.
 Καὶ ὅτι ὁ λόγος οὐ ψεύδεται, ἀκουσον Παύλου λέγοντος, ἐγὼ παρέλαβον
 ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ὃ καὶ παρέλαβον Ὑμῖν ὅτι κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν
 τῇ νυκτί, ἣ παραδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον φησί, καὶ οὐκ ἄζυμον καὶ εὐχα-
 ριστήσας ἔκλασε καὶ εἶπε: Λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ αἷμά
 μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλύμενον. Ὁμοίως καὶ τὸ ποτήριον εἰπών, τοῦτο
 ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Πότε δὲ ταῦτα παρὰ τοῦ Κυρίου ἐγέν-
 οντο; Ὅτε τὸ αὐτοῦ πάντως ἔφθασε πάθος. Ἐπεὶ γὰρ ἔδει παθεῖν
 αὐτὸν κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν τοῦ νομικοῦ Πάσχα, καθ' ἣν καὶ ὁ ἄμνος
 παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἐθύετο, ἐμελλε δὲ γενέσθαι τὸ πάσχα παρὰ τῶν
 θεοκτόνων Ἰουδαίων παρασκευὴ ἡμέρα, ὡς φησὶ Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελι-

1. Ἰωάν. 4. ἐν τῇ ᾠᾳ.

2. Quia azyma non preperunt Apł, nec Chrus, ἐν τῇ ᾠᾳ.

«Θεολογία» Τόμος ΣΤ'.

στής. Ἐπει παρασκευὴ ἦν. Ἦν γὰρ μεγάλη ἡμέρα τοῦ Σαββάτου, ὅτε καὶ ἡ τεσσαρεσκαίδεκάτη ἡμέρα τῆς σελήνης κατὰ τὸν πρῶτον μῆνα ἐν Εφλδ ἐτι ἐμπροσθεν ἔτυχε. Κύκλος γὰρ ἦν τῆ τοῦ Ἡλίου καὶ εὐς τῆς σελήνης, ἵνα πρὸ τῆς παραδόσεως φθάσῃ τὸ οἰκεῖον Πάσχα τοῖς μαθηταῖς παραδοῦναι ἐν τῇ δειπνῇ ἀναπεσῶν ὀφεί τῆς Ἐπισ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς ἔφαγε μὲν ἀλλὰ τὸ οἰκεῖον πάσχα τηνικαῦτα πρὸ τῆς ἑορτῆς τῶν ἄζύμων. Καὶ τοῦτο δῆλον ἐκ τοῦ ἀναπεσεῖν αὐτόν. Οὐ γὰρ ἦν τοῦτο νενομοθετημένον. Ἐπειδὴ ἱσταμένους καὶ περιεζωσμένους ἐκέλευσεν ἐσθίειν τὸ πάσχα μετὰ σπουδῆς τοῖς Ἰουδαίοις ὁ νόμος. Καὶ κατέπαυσε μὲν, πληρώσας τὸ Πάσχα τὸ νομικόν· παρέδωκε δὲ τὸ οἰκεῖον διὰ τοῦ δειπνοῦ. Ἴστε οὖν ὅτι ἀπὸ τοῦ ΧϞ ἢ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ τὰ ἄζυμα ἐσθίειν ἢ προσκομίζειν οὐ παρελάβετε. Ἐπειδὴ οὔτε Χς αὐτὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ ἔφθασε φαγεῖν καὶ ἄζυμα, οὐπω παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐτοιμασθέντα, οὔτε οἱ ἀπόστολοι παρέδωκαν ἡμῖν, ὅπερ οὐ παρέλαβον. Ὅτε δὲ ἄζυμα κατὰ τὴν Πέμπτην ἐκείνην, οὐπω ἦσαν, τρισκαίδεκάτης οὕσης τῆς σελήνης, κατὰ γὰρ τὴν ιε'. αὐτῆς νενομοθετημένον ἦν τὰ ἄζυμα γίνεσθαι, ὥσπερ καὶ ὁ ἄμνός κατὰ τὴν ιδ' ἠύεσθαι, καθ' ἣν ἐτύθη ὁ ἄμνός τοῦ Θεοῦ ὁ αἵρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.

Εἰ δὲ βούλεσθε καὶ ἄλλο τι ἀκοῦσαι πρὸς πίστωσιν τῶν εἰρημένων, ἀκούσατε, τὸ περὶ τοῦ Πάσχα καὶ τῶν ἄζύμων, ὃ νενομοθετήκεν. Αὗται φησὶν ἑορταὶ τῇ ΚϞ καὶ αὗται αἱ ἀγίαι, ἃς καλέσετε ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν. Ἐν τῇ πρώτῃ μηνί, ἐν τῇ ιδ'. ἡμέρα τοῦ μηνός, ἀναμέσον τῶν ἐσπερινῶν, Πάσχα τῇ Κυρίῳ, καὶ ἐν τῇ ιε'. ἡμέρα τοῦ μηνός τούτου, ἑορτὴ τῶν ἄζύμων τῇ ΚϞ. Ἐπτὰ ἡμέρας ἔδεσθε. Ἴδου καὶ ἀπὸ τῆς νομοθεσίας Μωϋσέως ἐμάθατε ὅτι οὐκ ἦν τότε ἄζυμα. Ὅτε μετὰ τὸ δειπνήσαι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πέμπτης ὁ Χς παρέδωκε διὰ τῆς τοῦ ἄρτου κλάσεως τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης μυστήριον. Πρὸ γὰρ τῆς ἑορτῆς τῶν ἄζύμων τοῦτο πεποίηκε κατὰ τὴν ΙΓ'. ἡμέραν τοῦ μηνός, τῇ δὲ ΙΕ'. ἡμέρα τοῦ μηνός, ὡς ἔχει ἡ τοῦ Μωϋσέως νομοθεσία, ἡ ἑορτὴ ἦν τῶν ἄζύμων. Καὶ ὁ Χς τῇ παρασκευῇ σταυρωθεὶς κατὰ τὴν ιδ'. τοῦ μηνός ἡμέραν, τῇ σαββάτῳ τῇ ΙΕ' τοῦ μηνός, ὅτε ἦν ἡ ἑορτὴ τῶν ἄζύμων. ἐν τῇ τάφῳ ἔκειτο τεθαμμένος. Ἀζύμων οὖν μὴ ὄντων πρὸ τῆς ἑορτῆς τῶν ἄζύμων καθ' ἕκαστον δὲ ἐνιαυτόν, ἑπτὰ ἡμέρας καὶ μόνας ἦσθιον τὰ ἄζυμα οἱ Ἰουδαῖοι. Ποῦ λοιπὸν εὐρέθη παρὰ καιρὸν τότε τὰ ἄζυμα, ὅτε μετὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν τοῦ δειπνοῦ ἔφαγεν ὁ Χς, καὶ μετὰ τὸ δειπνήσαι, διὰ τοῦ ἄρτου παρέδωκεν αὐτοῖς τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης; Πότε δὲ καὶ ἔφαγεν αὐτά; μετὰ τὸ σταυρωθῆναι καὶ ταφῆναι, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ τάφῳ; Εἶτα οὐκ ἐγκαλύπτεσθε τὸ ἀπίθανον ἐννοοῦντες καὶ τὸ ἀνακόλουθον τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων;

ἽΟτι δὲ ἀληθείας ἔχεται ἡ τὰ εἰρημένα, βεβαίως συμμαρτυρεῖ μοι τῷ λόγῳ καὶ ὁ μέγας Ἐπιφάνιος ὁ Κύπριος, ἐξ Ἰουδαίων γεγονώς. Οὗτος γὰρ εἰς τὸν περὶ πίστεως πονηθέντα αὐτῷ λόγον γράφει περὶ τούτων ὁμοίως. Ἐν τρισὶν ὕλαις, φησὶν, ἐποίησαν τὸ Πάσχα οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐν τρισὶν ἀρεταῖς, καὶ ἐν τρισὶ μάρτυσι κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον.

Καὶ ὕλαι μὲν εἰσὶν αὐτοῖς τρεῖς, τὰ εἶδη ταῦτα. Ὁ ἄμνός τὰ ἄζυμα καὶ αἱ πικρίδες ἀρεταὶ δὲ τὸ περιεζωσμένοις ἐσθίειν τὸ πάσχα. Καὶ τὰ ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶν ἔχειν καὶ βακτηρίας ἐν ταῖς χερσίν· μάρτυρες δὲ τρεῖς, γραμματεῖς, νομικοί· καὶ γὰρ οὗτοι περὶ τράπεζαν τινὰ ἱσταμένοι διὰ ποτηρίου τινὸς σαλευομένου, τὴν τῆς σελήνης ἀκριβῶς κατεμάνθανον ἀπόλυσιν καὶ εὐθὺς γενομένης διὰ σάλπιγγος μέγα ἠχούσης ἐσήμενον ὅτι πάσχα Κου ἐστὶ. Μέγα οὖν τὸ ἀκοῦσαι τῆς φωνῆς τῆς σάλπιγγος. Ἄνευ ἄρτου ἐποίησαν τὰ ἄζυμα ἡμέρας ζ, πλὴν οὐκ εἶχον ἐξουσίαν πρὸ τοῦ σημείου τοῦ διὰ ποτηρίου, καὶ πρὸ τοῦ σαλπῖσαι, ἄμνον ἢ ἄζυμον, ἢ πικρίδας ἐτοιμάσαι εἰς τὸ φαγεῖν τὸ πάσχα. Καθὼς ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται· σαλπῖσουσι σάλπιγγα ἐτησίως ἐν τῷ πρώτῳ μηνί· » ἀλλὰ καὶ ὁ θεὸς λέγει Δαυὶδ : «σαλπῖσατε ἐν νεομηνίᾳ σάλπιγγι, » ἐν εὐσήμῳ ἡμέρᾳ ἑορτῆς Ἰμῶν». Εὐσημον ἡμέραν λέγει τὴν διὰ τοῦ σαλευομένου ποτηρίου ἐν σημείῳ σημαινομένην, ἧ καὶ Ἰουδαῖοι ζητοῦσιν ὡς ὁ Παῦλος φησὶ. Θέλων οὖν ὁ Κς τὰ τῆς ἑορτῆς καταργῆσαι τῶν Ἰουδαίων, ἦτοι τὸν ἄμνον, τὰ ἄζυμα, τὰς πικρίδας, αὐτὸ τε τοῦτο τό, ἱσταμένους καὶ ὑποδεδεμένους τοὺς πόδας, καὶ τὸ μετὰ βακτηρίας ἐσθίειν τὸ πάσχα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς μάρτυρας, νομικοὺς, τοὺς τὸ πάσχα διὰ τοῦ ποτηρίου σημείου ἐκείνου σαλπῖζοντας, κωλύει κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ, εἰς τέσσαρες καὶ δεκάτην καὶ ἡμισυ ἡμέραν γενέσθαι τὴν τῆς σελήνης ἀπόλυσιν, κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς αὐτῶν συνήθειαν, ὀφειλούσης γενέσθαι τῆς ἀπολύσεως κατὰ τὴν Ἐην ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος τοῦ μηνὸς ἐκείνου, ἐν ᾗ καὶ ἡ ἰδ' ἡμέρα τῆς σελήνης, ἡμέρα ἔτυχε, καὶ ἐν ᾗ ὁ Χριστὸς καὶ Κύριος ἡμῶν ἐν τῷ ὑπερφῶ ἀναπεσῶν παρέδωκε διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης. Καὶ ἰδοὺ Πάσχα, ἄνευ ἄμνου, χωρὶς ἄζυμων καὶ πικρίδων· οὐπω γὰρ ἦσαν ταῦτα παρὰ τῶν Ἰουδαίων εὐτρεπισθέντα μεταβαλὼν τὰ τῆς Παλαιᾶς πρὸς τὴν νέαν Διαθήκην, οἷον φερ' εἰπεῖν, τὸν Ἑβραϊκὸν καὶ σαρκικὸν νόμον εἰς τὸν πνευματικὸν τὸν τῆς χάριτος.

Τὸν ἄμνον εἰς τὸν αἶροντα τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ὃς ἦν αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Χριστὸς.

Τὰ τῆς νεκρώσεως ἄζυμα, εἰς τὸν ζωτικὸν ἄρτον καὶ ἐπουράνιον.

Τὰς πικρίδας, εἰς τὸ ζωηφόρον αὐτοῦ πάθος.

1. Τὸ χειρόγραφο : ἔχητε.

2. Psalm: 80 ὁ Κρούσιος σημειοῦται.

Ἐν μὲν γὰρ τῷ εἰπεῖν τὸν Κύριον, ἐπιθυμίαν, ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, τῆς ὥρας δηλαδὴ φθασάσης τοῦ πάθους αὐτοῦ, τὸ οἰκετὸν ἐκάλεσε Πάσχα. Ἐν δὲ τῷ γενέσθαι, τηνικαῦτα, τὸ σημεῖον διὰ τοῦ ποτηρίου ἐκείνου, τὸν ἀμνὸν κατήργησε, τὰ ἄζυμα καὶ τὰς πικρίας. Πρὸ γὰρ τοῦ γενέσθαι τὸ σημεῖον καὶ πρὸ τοῦ σαλπίσαι, οὐκ ἦν νομοθετημένον ἐτοιμάσαι ταῦτα, καὶ τὸ πάσχα φαγεῖν. Διὰ τοῦτο ὁ Κύριος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ πέμπτῃ, ἐν ἣ ἔμελλε γενέσθαι ἡ τῆς σελήνης ἀπόλυσις καὶ οὐκ ἐγένετο, ἀναπεσὼν παρέδωκε τὸ οἰκετὸν πάσχα τοῖς μαθηταῖς καὶ τὸ νομικὸν καταργήσας κατέπαυσεν.

Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι τὴν ψῆφον ἀπολωλεκότες, τότε τὸ πάσχα, διὰ τὸ μὴ τὸ σημεῖον κρῖσει Θεοῦ γενέσθαι, μετὰ τὸ ταφῆναι τὸν Κύριον ἐν τῇ ἑσπέρᾳ, τὰ ἄζυμα παρανόμως ἔφαγον. Ὡς εἶναι δῆλον ἐντεῦθεν, ὅτι τῇ πέμπτῃ ἐκείνῃ, ἄρτος ἦν καὶ οὐκ ἄζυμον, ὃν καὶ ἀντίτυπον τοῦ σώματος αὐτοῦ παρέδωκεν ἡμῖν διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἐσθίειν τοῖς χριστιανοῖς, οὕτως εἰπὼν ἰ λάβετε φάγετε, τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλῶμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ παλαιὰ πᾶσα θεία Γραφή ἄλλον εἶναι τὸν ἄρτον λέγει καὶ τὸ ἄζυμον.¹ Ἐπὶ μὲν τοῦ Ἀβραάμ σάττα λέγει τρία, ἐπὶ δὲ τοῦ Λῶτ, ἄζυμον. Ὁ δὲ Μωϋσῆς καλέσατε, εἶπε, Ραγουήλ ἵνα φάγῃ ἄρτον· τοῦτο ἐστὶ τὸ τῆς θείας Γραφῆς ἔθος, οὔτε τὸ ἄζυμον ἄρτον λέγειν, οὔτε τὸν ἄρτον ἄζυμον. Ἐπεὶ τί ἂν ἐμποδῶν ἐγένετο τοῖς Εὐαγγελισταῖς τὸ εἰπεῖν, λαβὼν ὁ Κορ ἄζυμον εὐλογήσας καὶ κλάσας ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς.

Ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ τότε εἶναι ἄζυμον (οὐπω γὰρ παρά τῶν Ἰουδαίων ἤτοιμαστο) λαβὼν εἶπεν ἄρτον ἄζυμον.

Ἴστε οὖν ὅσοι περὶ τὴν Ἀρμενίαν ἐστέ, ἢ καὶ ἄλλοι ἄζυμιται, ὅτι ἄζυμων μετέχοντες εἰς τὴν Ἀπολλιναρίου καὶ οὐκ οἶδα του ἄλλου περιπίπτετε αἵρεσιν. Ἐκεῖνος γὰρ σῶμα μόνον ἀφυχόν τε καὶ ἄνου προσειληφέναι τὸν Κύριον ἐκ τῆς ἀγίας παρθένου Μαρίας καὶ Θεοτόκου, ὅπερ ἐστὶ νεκρὸν. Καὶ ἔτι οἱ τὰ ἄζυμα ἐσθίοντες εἰς ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ νεκρὰν ἐσθίουσι σάρκα καὶ οὐ ζῶσαν: ἡ γὰρ προζύμη ἀντὶ ψυχῆς τῷ φουράματι, τὸ δὲ ἄλας, ἀντὶ δὲ νοός. Ὑμεῖς γὰρ φησὶ πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, ἔφη ὁ Κύριος, ἐστέ τὸ ἄλας τοῦ κόσμου, ἦτοι οἱ νοῦν καὶ οἱ νοῆσαι παρέχοντες τῷ κόσμῳ τὴν θεογνωσίαν, καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν, ἣτις οὐκ ἄλλο τί ἐστίν, εἰμὴ ἵνα γινώσκουσι σέ, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ὃν ἀποστείλας Ἰησοῦν Χριστόν, σωτήρα καὶ λυτρωτὴν τοῦ κόσμου. Ὁ οὖν Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς θεάνθρωπος ὢν, καὶ σῶμα ἔμφυχον τε καὶ ἔνουν ἔχων διὰ τοῦ τελείου ἄρτου τοῦ διὰ προζύμης καὶ ἄλατος τελειομένου, εἰκότως παρέ-

1. Ἐν τῇ ὤρᾳ: Ergo azyma tunc parata, D[omi]nus coenom S. instituerat.

2. πρόληψις: ἄζυμον et ἄρτον non idem esse λέγει ὁ Κρούσιος.

διώκεν ἡμῖν τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης, εὐλογήσας αὐτὸ καὶ εἰπὼν¹. Λάβετε φάγετε καὶ τὰ ἐξῆς· ἀλλὰ παρακαλοῦμεν ὑμᾶς ἀδελφοὶ ἀπαρνησάμενοι τὸ τοιοῦτον ἑτερόδοξον τὸ περὶ τῶν ἀζύμων ὡς βλαβερὸν καὶ παρὰ τὴν ἑκκλησιαστικὴν προφανῶς παράδοσιν ὄν, μᾶλλον δὲ ὡς ἀπὸ τῆς Κυρίῃ ἀντιφθεγγόμενον τολμηρῶς, καὶ ἐξομωσάμενοι τῆς ὀρθοδόξου πίστεως νουνεχῶς ὡς σοφοί, σοφῶς ἀντέχοισθε, καὶ ἡμῖν ἀδελφικῶς ἐν Χριστῷ συμφρονήσοιτε εἰς δόξαν τοῦ εἰρηναρχοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν τινα πίστιν ὀρθόδοξον τὸ ἅγιον ἐβεβαίωσε πνεῦμα, τὸ λαλήσαν διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ οἰκουμενικῶν διδασκάλων, εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Εἴθε οὖν ἐν σῶμα γενοίμεθα², ἵνα δοξασθῇ ὁ Χριστὸς καὶ ἀντιδοξάσῃ ὑμᾶς τοῦ φαίνεσθαι καὶ εἶναι φωστῆρας τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, λόγον ζωῆς ἔχοντας καὶ ἄλλας τῆς γῆς, ἧγουν τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας τυγχάνοντες εἰς τὸ δίδοναι χάριν τοῖς ἀκούουσι τὸν ἐν ἄλατι ἠρτυμένον λόγον ὑμῶν εἰς δόξαν καὶ προσκύνησιν τοῦ ἐνώσοντος ὑμᾶς Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ μόνῳ ἢ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.

Τέλος σὺν Θεῷ τοῦ περὶ ἀζύμων λόγου.

* Ἐγραφον κατ' Αὐγουστον καὶ Σεπτέμβριον ἐ. ἔ.

Νέον Κουρὶ
(Θεσσαλονίκης)

Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ
* Ἀρχων διδάσκαλος τῆς Μεγάλης
τοῦ Κοῦ Ἐκκλησίας

1. ὁ Κρ: utinam concordemus.

2. Ideo fratres deponite azymi errorem.